

„József Attila szegény volt, sőt legtöbbször nyomorgott. De ha egy kis pénzhez jutott, akár ha csak húsz pengőhöz is, vett könyveket. Szeretett olvasni. A kávéházban időnként egész hónalj könyvvel jelent meg. A kávéházban is olvasott, néha még olyankor is, ha másokkal ült együtt. Szóval könyvre nem sajnálta a pénzt. Nem félt attól az állapottól, hogy másnapra esetleg egy pengője sem marad.”

Nagy Lajos

József Attila számára kisgyermekkorától jellemző volt a fenti alaphelyzet: ha pénzhez jutott, elsősorban könyveket vásárolt, létfenntartása rovására is. Az első erre utaló adat nővérétől, Jolántól származik: 1916-ban takarékkönyve volt Attilának, néhány koronás betétekkel.² „Pénzéből könyveket is vásárolt: Sherlock Holmest, Nobodyt, Buffalo Billt. Szenvedélyesen olvasott, feledve mindent maga körül. Ha boltba küldte anyánk, úgy jött-ment, kezében a nyitott könyvvel. Olvasott a kocsiuton, az iskolában a pad alatt, este a lépcsőházi lámpa gyér világossága mellett. Mert mama spórolt a petróleummal, csak akkor gyújtott lámpát, ha vacsorához ültünk, vagy ha maga is belemerült valamelyik izgalmas könyv olvasásába.”³

A tabló, ha kissé színezett is — nagyon jellegzetes. Ferencvárosi félárva proletárgyereket látunk, aki a háborús évek ezernyi gondja közt könyvekre kuporgat.

Nem céloim most bemutatni József Attila valamennyi találkozását a könyvvel, ezért csak könyvvásárlásainak dokumentáimat ismertetem és kis könyvtárát mutatom be, először az emlékezők szemével nézve, majd kísérletet teszek a könyvtár állományának rekonstruálására.

*

1922 nyarán Kiszomboron házitanitószkodott és csöszködött József Attila. Keresetéből könyvre is futotta. „Valami 1500 koronáért vettem könyveket. Ha parancsolod, küldök Neked is, legalább a prózákat, mert többnyire verses kötetek” — írja Etusnak, augusztus 17-én.⁴ Néhány év múlva Jolánnak akar küldeni könyveket — Párizsból.⁵

Szegedi, bécsi és párizsi diákévei után 1930 novemberében nővérével, Etussal Budán, a Margit körúton béreltek egy kétszobás lakást és összeköltöztek. A lakásról többen is beszámolnak; valamennyi emlékező egyöntetűen ír a költő könyveiről, könyvespolcáról.⁶ Ezek az első híradások József Attila könyvtáráról (bár, mint látni fogjuk, jelentős mennyiségű könyvet kapott és vásárolt korábban is).

A Margit körüti lakásról így ír József Jolán: „Attila a Teleki téren vett magának egy íróasztalt. Jolán büszke volt íróasztalára és könyveire. Könyvespolcán rengeteg szótár sorakozott egymás mellett; még eszperantó szótára is volt. Finnül tanult most, eredetiben szerette volna olvasni a Kalevalát. (...) Rengeteget olvasott. Íróasztalán ott sorakoztak Schopenhauer, Du Bos, Taine, Hegel, Freud, Marx, Nietzsche, Stekel, Labria, Regnier, Kautsky könyvei.”⁷

A másik emlékező, Bányai László, ekkoriban vette feleségül Jolánt, a költő nővérét. Könyvében elfogult képet fest a bonyolult családi ügyek utáni otthonalapításról. A költő könyvtáráról

² NAGY Lajos: József Attiláról. József Attila Emlékkönyv. Bp. 1957. — a továbbiakban: Ekk — 378.
³ A betétkönyvről részletesen ír SZABOLCSI Miklós, saját kutatásai alapján. 1916. március 3-án váltott takarékkönyvet a kisfiú s a betét összege két év alatt mindössze 16 korona. (SZABOLCSI Miklós: Fiala életek indulója. Bp. 1963. 130. kk. l.)

⁴ JÓZSEF Jolán: József Attila élete. Bp. 1955. 88.

⁵ A levelet közli JÓZSEF Jolán: i. m. 144—147.

⁶ Lásd József Jolánhoz írt levelét, Párizs, 1927. ápr. 5. JÓZSEF Jolán: i. m. 206.

⁷ A könyvespolcot és a költő íróasztalát, melyet ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz, nővére, Eteleka vásárolta a Teleki téren. Dr. Makai Ödönné József Eteleka szíves szóbeli közlése.

⁸ JÓZSEF Jolán: i. m. 229. Ugyancsak ő ad hírt egy valamivel korábbi esetről, amikor a költő, lakbérhataléka fejében, könyveitől — vagy ezek egy részétől — megválni kényszerült: „Attila az Andrássy út 6. szám alatt bérelt egy kis cselédszobát. [1930 nyarán — T. J.] Sokszor napokig nem mozdult ki a fűtetlen szobából, nem kelt ki ágyából: aludt, nem érezte a kínzó éhséget. Amikor már ezt az olcsó kis szobát sem tudta fizetni, elköltözött. Tartozása fejében otthagya könyveit, amiket soha nem tudott kiváltani.” I. m. 224. Vö. NÉMETH Andor leírását ugyanerről: 65. jegyz.

ő is beszámol, bár a könyvtár *összetétele* nem nyerte meg tetszését. „Ekkor már — írja — Attila és Etus a Margit körút 48. számú ház harmadik emeletén laktak egy kétszobás összkomfortos központifutéses lakásban. Ide voltunk meghíva karácsony estére, — mint ifjú pár —, Jolán és én. A szedett-vedett berendezésű lakásba, — ahol csupán néhány festmény és Attila könyvei képviseltek vitatható értéket —, rakoncátlan jókedvvel toppantam be.”⁸

A költő makói éveinek tanúja, Galamb Ödön is megfordult az említett lakásban. Látogatásáról tárgyilagosan tudósít: „Egyszer felkerestem Budapesten, a Kapás utcában [Nem ellentmondás, a Margit körúti lakás bejárata ugyanis a Kapás utcában volt. — T. J.], főberleti kis lakásában, hol Etussal együtt lakott. Sok könyve volt, szépen rendezve, kötötten, majdnem mind szocialista irányú. Ő maga is a szociáldemokrata párttal, leginkább annak baloldali szárnyával rokonszenvezett.”⁹

József Attila hátralevő éveiben egy-egy lakásváltoztatáskor mindig gondot okozott a kis könyvtár költöztetése. Többször is el akart költözni a Korong utcai lakásból, miután megromlott a kapcsolata Judittal. Egy ilyen esetről Németh Andor tudósít: „Hazarohant a kávéházból, leszedte a könyvvállványról könyveit, ötöt-hatot spárgával összekötött és egymásra tornyozta őket a konyhában. Így várta Juditot. Judit megjött, és persze észrevette a készülődést, de nem szólt semmit, hozzálátott a vacsora főzéshez. Asztalhoz ültek, elbeszélgettek. Végül Attila azt mondta:

— Rakd vissza, Judit, a polcra a könyveimet.

Ez többször megismétlődött.”¹⁰

1936-ban végleg szakított Judittal, és sógora, Makai Ödön Teréz körúti panziójába költözött. A költözésről beszámol Németh Andor¹¹ és József Jolán. Az utóbbit idézem: „Abban állapotunk még meg, hogy másnap odaszállítja könyveit és könyvvállványát, aztán leutazik Szárszóra, ott tölti a nyarat. Az Erzsébet királyné úton egy szenesembertől bérelt kicskocsi Attila. Könyveit papírba csomagolta és spárgával kötözte át. Harminc-harmincöt darab ilyen kis csomagot csinált.”¹²

Ez utóbbi adat nagyon lényeges. Következtethetünk József Attila könyvtárának nagyságára. 300—500 db könyve lehetett a költőnek 1936 nyarán. Ez a mennyiség a még hátralevő másfél éve alatt tovább növekedett; a Szép Szó szerkesztőjéhez sok dedikált könyv érkezett, recenziót remélve...¹³

Balatonszárszói nyaralásából hazatérve el kellett szállítania csomagjait a Teréz körúti panzióból. Újabb lakásán vendégül látta barátait, köztük Németh Andort: „Elsőnek érkeztem. Körúti bérházban lakott, albérelti szobában, a második emeleten. Éppen be akartam csengetni, amikor megpillantottam az ablakon keresztül szobáját s őt is. A diványon feküdt, kinyújtózva, mozdulatlanul. Azt hittem, alszik. Percekig néztem az ablakon keresztül. Nem aludt: gondolkodott. Megérezte, hogy nézem, felém tekintett, felkelt, beengedett. Aznap költözökdőtt. A könyvespolc zsúfolva volt lakóelődjének könyveivel, fasiszta és nemzetiszocialista irodalommal. Attila könyvei — marxista és freudista munkák — az asztalon tornyosodtak. Két világ fogadott mosolygva a két könyvhegy között.”¹⁴

Németh Andor következő híradása József Attila könyvtáráról már a költő tragikus halála utáni időről vall: „Két láda könyv és félmázsza papír: ennyi maradt szegény József Attila után, mikor azon a végzetes decemberi napon a vonat alá vetette magát. Nővérei nálam helyezték el hagyatékát. Mikor a két hatalmas láda minden előzetes értesítés nélkül megérkezett, az a megrendítő érzés fogott el, mintha Attila költözött volna hozzám, mintha nővérei azzal a megindító szándékkal juttatták volna el hozzám könyveit és írásait, hogy a jóvátehetetlen halál brutális valósága ellenére tovább vitatkozzam, lelkendezzem vele. Könyveit egytől-egyi ismertem, s ugyanolyan megállíthatatlan emléktársításokat indít meg bennem mindegyikük,

⁸ BÁNYAI László: Négy szemközt József Attilával. Bp. 1943. 114.; ugyanő a Székely Bertalan utcai lakás könyveiről: i. m. 141.

⁹ GALAMB Ödön: Makói évek. József Attila élete nyomában I. Bp. 1941. 90. kk. I.

¹⁰ NÉMETH Andor: József Attila és kora. — N. A.: A szélén behajtvva. Válogatott írások. Bp. 1973. 491.

¹¹ I. m. 491. kk.

¹² JÓZSEF Jolán: I. m. 248.

¹³ Lásd a József Etelkánál levő könyvek leírását. Bemutatok egy bírálatot kérő levelet:

Berczeli A. Károly — József Attilának — PIM JA. 879

„Kedves Attila,

a napokban küldtem a »Szép Szó«-nak (illetve Ignótus Pálnak) egy könyvet. »Mária próféta« a címe és én írtam. [...] En örülnék, ha te írnál róla, éppen azért, mert tudom, hogy keményen szoktál elbánni az emberekkel. [...] Ez a regény valami misztikus trilógiának készül. Nem tudom, szeretted-e a misztikumnak azt a fajtáját, amit én gyűrok bele anyagomba? Te, olvasd el s ha a lap számára nem is, de legalább velem közöld a véleményedet. [...] Ha igényt tartanál te is egy »Mária Prófétá«-ra, csak jelezd, nagyon szívesen küldök.”

Szeged, 1936. május 31.

BERCZELI A. Károly szíves közlése szerint József Attila a levélre nem válaszolt; ezért barátságuk megszakadt.

¹⁴ NÉMETH Andor: József Attila. Bp. (1944.) 157.; ugyanerről a lakásról JÓZSEF Jolán is: i. m. 254.

akárcsak félbemaradt verssorai. De a kincs gazdagabbnak bizonyult, mint először gondoltam volt, mikor a kibontott ládák fölé hajoltam. Mélyükből sok ismeretlen dolog került felszínre, életének előttem homályban maradt időszakából. Kézirat-hagyatéka meglepően gazdag és sokoldalú. Rendezése, értelmezése, élettörténetébe való beillesztése nehéz, alapos munkát igénylő feladat.¹⁵

József Attiláról írott első könyvében, majd memoárjaiban Németh eltér kissé az itt közöltektől. Első könyvében úgy tudja, hogy Attila ingóságai még a költő Balatonszárszóra való költözése előtt kerültek hozzá,¹⁶ emlékirataiban viszont a temetés utáni időt jelöli meg, csaknem azonos szavakkal.¹⁷ Mindkét helyen leszögezi viszont, hogy a könyvek nagy része hiányzik.

A könyvek további sorsa bizonytalan. Németh Andor bizonyára visszaadta a József-nővéreknek a nála elhelyezett ingóságokkal együtt. Sok könyv és kézirat maradt Szántó Judit Korong utcai lakásán is. A kéziratok egyrésze — az elméleti művek — Sándor Pálhoz került, aki 1941-ben összeállította József Attila *Költészet és nemzet* című posztumusz kötetét. József Etelka gyermekei nevelésével volt elfoglalva, ezért a legvalószínűbb, hogy a bennünket érdeklő könyvek zöme József Jolánhoz került. Korai halála — 1950 — után valószínűleg Szántó Judithoz kerültek a könyvek, aki a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa volt. E minőségében fokozatosan a Múzeumnak ajándékozta, illetve eladta József Attila általa őrzött ingóságait. Itt azonban a könyvek könyvtári feldolgozása tíz évvel ezelőtt nem a legmegfelelőbb módon történt. A PIM növedék- és helyrajzi naplói sok töredékes bejegyzést őriznek, néhány „József Attila könyvtárából” címszó alatt nyilvántartott könyvről pedig ma már lehetetlen megállapítani a beszerzés körülményeit; az eladó vagy az ajándékozó kilétét. Ennek dacára József Attila könyvtára nagymértékben rekonstruálható.

Munkámhoz sok segítséget kaptam Dr. Makai Ödönné József Etelkától, aki megengedte, hogy a tulajdonában levő József Attila által aláírt vagy neki dedikált könyvekről címfelvételet készítsék. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött könyvek feldolgozásánál segítségemre voltak a Múzeum régi munkatársai: Gulyás Klára és Sára Péter; Tverdota György pedig rendelkezésemre bocsátotta a költő levelezéséről készített jegyzeteit. Segítségüket ezúton is köszönöm.

A könyveket a következő szempontok alapján osztályozom. Feltétlenül József Attila tulajdonának tekintem azokat a könyveket, amelyekbe a költő beírta a nevét. A József Attilának dedikált könyvek is a könyvtár „törzsállománya”. (Szó szerint közlöm a dedikációkat és a fontosabb bejegyzéseket.) Újabb csoport a József Attila által ismertetett és bírált könyvek jegyzéke. Nagyon valószínű, hogy — hosszabb-rövidebb ideig — megtartotta a különböző folyóiratoktól recenziálásra kapott könyveket. További csoportot képez a József Attilával kapcsolatos irodalom József Attila könyveire vonatkozó konkrét utalásai alapján összeállított jegyzék. Következő csoportba a Szántó Judit által a Múzeumba hozott, a költő kezényomát nem viselő könyveket tartoznak. Meg kell jegyeznem, hogy Szántó Judit minden valószínűség szerint elfogultan kezelte a költő hagyatékát. Ismeretes ellenszenva a freudizmus iránt; bizonyára ennek estek áldozatul a költő Freud-könyvei. Az e csoportba tartozó könyvek hitelessége tehát nem számszázalékos; igazolásuk, illetve elvetésük későbbi feladat.

Szántó Judit, tudomásom szerint, megkísérelte emlékezete alapján rekonstruálni József Attila könyvtárának hiányzó részeit. Az ötvenes években nagy mennyiségű könyvet kölcsönözött az Országos Széchényi Könyvtártól, melyekről azt állította, hogy József Attila tulajdonában is megvoltak. E könyvek listáját mint a legkétesebb, legkevésbé igazolhatókat, függelékben közlöm. Az egyes csoportokon belül betűrendben közlöm a könyvek címlírását. (Az időrendi sorrendnek nincs sok értelme, ugyanis a könyveket nem mindig a megjelenés évében vásárolta vagy kapta József Attila.) Mindenütt közlöm a könyvek lélőhelyét és — ha van — helyrajzi számát is. Végül a függelékben közlöm a bizonyítottan tekinthető könyvek listáját; szoros betűrendben.

¹⁵ NÉMETH Andor: Utószó egy utószóhoz. József Attila verseinek első gyűjteményes kiadása. Szép Szó, 1938. július 477.

¹⁶ A vonatkozó rész így hangzik: „Néhány nap múlva újabb jó hírral állított be Jolán. Attila sorsának intőzői úgy határoztak, hogy leküldik néhány hétre Balatonszárszóra, családja körébe, hogy mielőtt visszatérne közénk, a falu izgalmatól mentes légkörében vegye fel újra a kapcsolatot a külvilággal. Holnapután már utaznak is. A maga részéről arra kér bennünket, adjunk helyet Attila néhány ingóságának és könyveinek, miket szanatóriumba való költözése után beraktároztak. Attila, akivel ezt csak mostanában közölték, nyugtalanodik a könyvei miatt. Jobb szeretné biztos helyen tudni őket. Készséggel elvállaltuk, hogy vigyázunk rájuk, míg visszajön. Felhordták hozzánk a dolgait: két öreg karosszékot, állólámpáját, könyvespolcát és a könyveit. Még a Korong utcai lakásból ismertem őket. Megdöbbenve állapítottam meg, hogy kedves magyar költői, a teljes Balassi, a teljes Csokonai hiányzanak. Elkallódtak, vagy ellopták őket.” NÉMETH Andor: József Attila. Bp. 1944. 207–208.

¹⁷ Itt elmondja, hogy a szárszói temetés után Szántó Judit meglátogatta őket. „Aztán elhozták hozzánk Attila néhány ingóságát, egy nagy karosszékot, egy állólámpát és a könyveit. Azoknak nagy részét azonban már ellopták. Jolán elhozta nekem Attila hátrahagyott papírosait.” NÉMETH Andor: Emlékiratok. A szélén behajlva. Válogatott írások. Bp. 1973, 683. Az *Emlékiratok*at súlyos betegem írta Németh Andor. Lehet, hogy tévesen emlékezett a könyvek és egyéb ingóságok hozzájuttatásának időpontjára. Ugyanezt a történetet a 16. sz. jegyzetben leírthoz hasonlóan mondja el NÉMETH Andorné, *Emlékek* című írásában. (Ekk., 226.

Afféle „vándorkönyvtár”, mint József Attilaé is volt, nem csupán gyarapszik, minden költözéssel csökken is. A költözést általános tapasztalat szerint legjobban a folyóiratok sínylik meg. Ez az egyik oka, hogy tanulmányomban kevés szó esik József Attila folyóiratairól. Elszórt utalások persze akadnak a jegyzetekben, például a költő *Nyugat*-számairól, a *Korunk*-at sürgető leveléről és más periodikumokról. A saját műveit közlő és az általa szerkesztett lapokat természetesen könyvtára részének tekinthetjük. (Egyetlen folyóiratszámot mégis megemlítek, a *Színház és Társaság* 1926. április 19-i számát; megjelent Szegeden, a címlapon Juhász Gyula fényképével. A „szalagcím” szerint „Ngs. József Attila úrnak V., Lovag ucca 3 BUDAPEST” címezték, 1926. ápr. 10-én. Ma József Ételka tulajdona.) Tanulmányomban József Attila könyvtárának csupán könyvvállományát vizsgálom.

Rövidítések

Ekk. = József Attila emlékkönyv. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 1957, Szépirodalmi

JE = Dr. Makai Ödönné József Etelka

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

ÖM = József Attila Összes Művei I–IV. Bp. 1955–1967. Akadémiai

PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum

I. KÖNYVEK, JÓZSEF ATTILA ALÁÍRÁSÁVAL

1. BACSÁNYI János Költeményei. Jubiláris kiadás. Sajtó alá rendezte és bevezette Váry Dezső. Bp. (1913), Athenaeum k.—ny. 63, [1] l. — 17 cm. Kötve. — PIM A. 2797
Aláírás a címlapon elmosódott, halvány tintával: „József Attila”
2. BERZSENYI Dániel Költeményei. Győr [1892], Gross Gusztáv k.—ny. 164 l. — 16 cm. Kötve. — PIM A. 2799
Aláírás a címlapon, elmosódott, halvány tintával: „József Attila”¹⁸
3. EURIPIDES: *Phonikiai nők. Medeia*. [Tragédiák.] Ford. bev. és jegyz. ell. Csengeri János. Bp. 1911, Franklin k.—ny. 346, [1] l. — 20 cm. (Kétnyelvű.) Kötve. — PIM B. 4898
Aláírás a címlapon, halványkék tintával: „József Attila”
4. GOGOLY, Nikoláj: *Bulyba Tárász*. [Regény.] Orosz eredetiből ford. Kiss Dezső. Bp. [1926], Franklin k.—ny. [3], 159 l. — 19 cm. Kötve. — PIM B. 4897
(Külföldi regényírók.)
Aláírás a címlapon, sötétszürke tintával: „József Attila”¹⁹
5. GORKIJ, Maxim: *Gorgyjejev Foma*. [Regény.] 1–2. köt. Orosz eredetiből ford. Kiss Dezső. Bp. [1926], Franklin k.—ny. 2 db. — 19 cm. Kötve. — PIM B. 8690/1–2.
(Külföldi regényírók.)
Aláírás mindkét kötet címlapján, sötétszürke tintával: „József Attila”.
6. HEVESI Sándor: *Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*. Bp. 1919, Táltos ki., Helios ny. 269, [1] l. — 18 cm. Kötve. — PIM A. 3107
Aláírás a címlapon, fekete tintával: „József Attila 1924”.
7. HORGER Antal: *A nyelvtudomány alapelvei*. (Bevezetés a nyelvtudományba.) Bp. (1914), Kókai k., Kertész ny. 215, [1] l. — 21 cm. Kötve. — PIM B. 4896
Aláírás a címlapon, elmosódó fekete tintával: „József Attila”²⁰
8. JUHÁSZ Gyula: *Ez az én vérem. Versek*. Szeged 1919, [Kovács Henrik k., Várnay ny.] 55, [1] l. 19 cm.
Aláírás a címlapon feketés tintával:
„József Attila
A 3. példányom 19...”²¹

¹⁸ A kötet rongált és felületesen restaurált. A 113–128. lap hiányzik; helyette más mű töredéke — Horatius-magyarazatok — van bekötve. Az 1–14. lap kiemelve és — kiállítási célból? — a címlap elé ragasztva. A kötet első verse a Kazinczyhoz címzett Ajánlás (1808). Ebben aláhúzva a 4. versszak 2. sora, graffittal:

„Pólyádba’ paeán ringata tégedet!
Már ott tapodtál sok búta undokat.
Melyek zavarták Pindusunknak
Szent ereit s ere tiszta fényét.” 3. lap.

A könyvben más bejegyzés nincs.

¹⁹ A költő neve nehezen olvasható, átírva: Németh Andor. Bizonyára Németh Andornak adta József Attila, vagy halála után került Németh Andor birtokába. Vö. 16–17. jegyzet.

²⁰ Olvashatatlan bejegyzés a 15. lapon, piros ceruzával, a 9. sor margóján: A bejegyzés hiányos, a könyvet új. körülvágták.

²¹ Ez a könyv ma Komlós Aladár tulajdona. Történetét pontosan ismerjük: „Nem önkritikaképpen — ennek manapság nincs sok hitele —, hanem önbüntetésből meggyónom, hogy veszekedtünk olyan ostobaságok

9. LÉNAU Miklós: Szerelmes versek. Ford. Barát Ármin. Békéscsaba 1918, Teván k.—ny. 128, [3] l. — 23 cm. Kötve. — JE
Aláírás a címlapon:
a) „József Attila
921. IV. 11.” — ceruzával
b) halványzürke tintával, dátum nélkül
c) fekete tintával, dátum nélkül²²
10. NÓGRÁDI László: Kemény Zsigmond báró élete és írói működése. Pozsony—Bp. [1902], Stampfel k.—Wigand ny. 51, [1] l. — 19 cm. Fűzve, borítófédél hiányzik, rongált. — JE
Aláírás halványkék tintával a címlapon: „József Attila”.²³
11. RIMBAUD, Arthur: Oeuvres de — —. Vers et proses. Preface: Claudel, Paul. Paris 1924, Mercure de France ed. 398, [2] l. — 20 cm. Kötve. — PIM B. 4920
Aláírás a számozatlan első lapon, fekete tintával:
„József Attila
1927. Paris”.
12. SZINNYEI József: Magyar nyelvhasználat. Előadásai alapján összeáll. — 7. jav. bőv. kiad. Bp. 1927. Kókai k., Hornyánszky ny. VIII, 164 l. — 24 cm. Kötve. — PIM C. 1972 (Finnugor kézikönyvek 3.)
Aláírás a számozatlan 1. lapon, fekete tintával: „József Attila”.²⁴
13. TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő: Kísérletek, ifjúság. Elbeszélések. Bp. 1918, Nyugat k., Pallas ny. 158, [1] l. — 23 cm. Fűzve. — PIM C. 1971
Aláírás és dedikáció a számozatlan első lapon. Aláírás fekete tintával: „József Attila 1924.”
Dedikáció ceruzával: „Attila öcsémnek a rögs utakon szeretettel Jenő”.²⁵
14. TÖRÖK Gyula: A zöldkőves gyűrű. Regény. Bp. [1918], Táltos k., Világosság ny. 352 l. — 21 cm. Fűzve, a felső borítófédél hiányzik. — PIM B. 6077
Aláírás a címlapon, fekete tintával: „József Attila 1924.”
15. VERHAEREN, Emile Versei. [Ford.] Magyarul Peterdi Andor. (Békéscsaba), 1917, Teván k.—ny. 78, (2) l. — 20 cm. Kötve. — JE.
Bejegyzés a számozatlan 1. lapon, tintaceruzával: „József” — valószínűleg József Attila kezevonása.²⁶
16. WUNDT, Wilhelm: Bevezetés a pszichológiába. Ford. Farkas Zoltán. Bp. 1921. Franklin k. — ny. 141 [3] l. 15 cm. — PIM V. 3545 (Kultúra és tudomány)
Aláírás a címlapon, tintával: „József Attila”^{26a}

miatt is, hogy Attila elvitt a Századunktól egy nekem járó tiszteletpéldányt, amiért én viszont megtartottam (véletlenül még ma is megvan) egy könyvét, amelybe beleírta: Ez a 3. példányom.” KOMLOS Aladár: Emlékezés József Attilára. Ekk. 212. Komlós Aladár e sorok írójának megmutatta a kötetet és megengedte a dedikáció pontos lemásolását. Szívességét ezúton is köszönöm. A beírás dátuma megsemmisült a könyvkötőnél.

²² Tizenhatodik születésnapját Makón ünnepelte József Attila. Valószínűleg Jolántól kapta a könyvet, ajándékol. Aznap két verset is írt — *Amióta...* és *A halálról*, ez utóbbit este kilenc órakor. ÖM. II. 255—256. és 460. Vö.: SZABOLCSI Miklós: i. m. 242. Érdemes lenne megvizsgálni az e napokban írott verseit; kimutatható-e rajtuk Lenau-hatás? I. Ez a Lenau-kötet valószínűleg József Attila könyvtárának legkorábbi — teljes értékűen bizonyítható — darabja. Az első aláírás — ceruzával — még a kamasz kerek betűivel, míg a későbbiek a kiforrott, határozott József Attila írásával. A három bejegyzés arra utal, hogy a könyvet később is forgatta.

²³ A 7. lapon aláhúzva egy idézet, Kemény Zsigmondtól: „Itt, ezen történelmi emlékektől megszentelt helyen növekedett írónk, hol, a mint maga is mondja *egy darab fa már erekye, a porban őriások nyomdokai láthatók, a lég nemes hamvakat hord szárnyain, a gránitbérc örök szoborként nagy tettek emlékein örökdió.*”

²⁴ Az 1—18. lapon számos margószéli vonás, a 17. lapon bejegyzések, ceruzával. Vö.: 53. számú jegyzet.

²⁵ József Attila 1924. március 11-én verset írt *Kakuk Marci* címen és átadta Tersánszky Józsi Jenőnek. (ÖM. II. 411.) Bizonyára akkor kapta a Tersánszky-kötetet. Vö.: TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő: Nagy arnyakról bizalmasan. Bp. 1962. A József Attila című fejezetben a költővel való megismerkedéséről ír (204—206).

²⁶ A 19. lapon grafitceruzával aláhúzva a vers címe: *Legendák*. A 72. lapon aláhúzva a cím: *A szerelem trilógiája*, a második versszak mellett ceruzavonás a margón.

„S te ölelsz lágyan, szerelmesen engem,
Két csillag ragyog föl gyönyörű szememben,
Két csillag, amely lenyűgöz, megejt,
Fényükben lelkem minden bűt felejt,
S a béke drága csöndje ringat el,
O, nem vágyom a menyországba fel,
Mellőled többé el sosem szakít
A vak gyanú, a balga hit,

[Idáig tart a megjelölt rész. A strofa befejezése a 73. lapon:]

Se lány, se nő,
Lelkünk most oly boldogan álmodik,
Mint édes csöndben alvó csecsemő.”

^{26a} A címlap xerox-másolata a PIM-ban; az eredeti Vujcsics D. Sztoján tulajdona.

II. JÓZSEF ATTILÁNAK DEDIKÁLT KÖNYVEK

1. BABITS Mihály: Versenyt az esztendőekkel! Új költemények (1928—1933). [Bp.] 1933, Nyugat k., Révai ny. 128 l. — 20 cm. Kötve. — PIM B. 4903
Dedikáció a számozatlan — emblémás — első lapon, szürke tintával:
„József Attilának szívesen küldi Babits Mihály”²⁷
2. BÉKEFFY Gábor: A semmiből indulok... — versei. Bp. 1936, Magyar Gondolat k., Bagó ny. 74, [4] l. — 21 cm. Fűzve. — PIM B. 14.463
Dedikáció a címlapon, halványkék tintával:
„József Attilának igaz
tisztelettel
Bp. 1936. V. 5. Békeffy Gábor”²⁸
3. DEVECSERI Gábor és KARINTHY Gábor Versei, Somlyó Zoltán előszavával. Bp. 1932, (Deveseri Emil k.) Forum ny. 31, [1] l. — 21 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a címlapon, Deveseri Gábor írása barna tintával:
„József Attilának
szeretettel és tisztelettel
Deveseri Gábor
Karinthy Gábor”
(Karinthy Gábor aláírása is autográf.)
4. DEVECSERI Gábor: A mulatságos tenger. Versek. Bp. 1936, Nyugat k., Haas ny. 61, [3] l. — 22 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, fekete tintával:
„József Attilának
szeretettel és tisztelettel
Deveseri Gábor”²⁹
dec. 1.
5. DIÓSSZILÁGYI Sámuel: Móra Ferenc a „tisztéletbeli makai”. Makó 1935, Friss Ujság k.—ny. 16 l. Fűzve. — PIM C. 1723
Dedikáció a címlapon:
„Kedves Attila öcsémnek, akinek
indulását örömmel néztem, s akinek nemes
költészetére büszke vagyok, mert
részeselem érzem benne magamat, —
Makó, 1935. Péter-Pálkor
Dr. Diósszilágyi Sámuel”
6. EISLER, Michael Josef: Unerlöste Welt. Gedanke und Sprüche. An der Menschen zweifeln und verträglich auskommen mit Ihnen, ist der Anfang aller Lebenskunst.
Bp. 1938, Vajna Verl. (Theresienstädter Buchdruckerei.) 91, [3] l. — 21 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a számozatlan 1. lapon:

Vö. LENGYEL Béla: József Attila és Verhaeren. A szocialista költészet születése. FK, 1967. 411—426. Lengyel Béla hosszasan elemzi Verhaeren hatását József Attilára, és feltételezi, hogy a költő ismerte Peterdi Andor Verhaeren-fordításait: „József Attila korán megismerhette Verhaerent. Olvashatta eredetiben is, de könnyen feltételezhető, hogy ismerte az 1917-ben Peterdi Andor fordításában megjelent Verhaeren-kötetet, amelyben többek között olyan remekművek jelentek meg, mint a *Koldusok*, *Az eső*, *A novemberi szél*, *A kívándorlók*, *A parasztlak*, *A hó*, *A tömeg*; ismerhette Binét Menyhért 1926-ban megjelent műfordításkötetét, amely egyebek mellett a *lehetetlen*, *Koldusok*, *A szél*, *Előre*, *A bankár* című verseket tartalmazza; bizonyára olvasta a folyóiratokban megjelent fordításokat is.

De nézzük a tényeket. A Petőfi Irodalmi Múzeum József Attila személyes könyvei között őriz egy Verhaeren-kötetet, melyet a Rimbaud-kötettel együtt vásárolhatott Párizsban. (Az utóbbiban olvasható is e bejegyzés: József Attila, 1927. Paris.) Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy nem ez lehetett József Attila egyetlen Verhaeren-kötete, hogy személyes tulajdonában megvoltak azok a kötetek is, amelyek Verhaeren-nak a városról szóló nagy verseit tartalmazzák.” 424. l.

²⁷ Szántó Judit elmondotta Basch Lorántnak, hogy József Attila 1933 novemberében — azonnal a megjelenés után — kapta Babitstól a *Versenyt az esztendőekkel* című kötetet, melyet állandóan íróasztalán tartott. (BASCH Loránt: Egy literáris pőr története. It 1959. 422.)

²⁸ A könyvben sok ismeretlen eredetű — nem József Attilától származó — bejegyzés van.

²⁹ Posztumusz emlékirataiban Deveseri Gábor úgy véli, hogy ez a verssor: „és alkura egy sem lép, légy külön boldog! — hatott József Attila híres „Nincs alku — én hadd legyen boldog!” — versorára. Deveseri versora a *Budai hegyek utcáin* című költeményéből való. Ez pedig „Benne van a *Mulatságos tenger* című kötetben, amelyet 36-ban, amikor megjelent, dedikáltam is József Attilának, s hogy ő mennyire szerette, arról egyszer már írtam.” (DEVECSERI Gábor: A hasfelmetszés előnye. A mulandóság cáfolatául. Bp. 1974. 421.) A Deveseri említett korábbi tanulmányt nem sikerült megtalálnom. Az előkerült kötetből kiderül, hogy Deveseri 1936. december 1-én dedikálta a *Mulatságos tengert*; József Attila pedig 1937. február 5-e után írta *Ars poeticáját*.

- „József Attilának
barátsággal
Eisler Mihály József”³⁰
7. ERDÉLYI József: Az utolsó királysas. — költeményei 1924—1928. Pápa 1928, Szerző k., Főiskolai ny. 102 l. — 24 cm. Fűzve, címlap levált. — PIM JA. 943
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, szürkéskék tintával:
„József Attilának
baráti szeretettel
Erdélyi József
Bp. 1931. IX. 30.”
8. FEJTŐ Ferenc: Erasmus [Desiderius Rotterdamus] avagy beszélgetés a humanizmusról. Bp. 1936, Cserépfalvi k., Löbl ny. 27 l. — 22 cm. Kiny. a Szép Szó 8—9. sz.-ból. Fűzve. — PIM C. 3003
Dedikáció a címlapon, kék tintával:
„József Attilának
szeretettel
1936. dec. 14. Fejtő Ferenc”
9. FÉNYES Samu: Jidli első változása. [Regény] Wien 1922, Halm—Goldmann k., Brakl ny. 130 [2] l. — 21 cm. — PIM V. 3019 és OSzK 88.179
A címlapot megelőző lapon a nyomtatott cím — *Jidli első változása* — fölött dedikáció, fekete tintával:
„József Attilának
szeretettel
a diaspora hetedik évében
Dr. Fényes”³¹
10. FODOR József: Utóhang. Versek. Bp. 1935, [Szerző k.], Fischer ny. [4], 102, [2] l. — 22 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a címlapon, fekete tintával:
„József Attilának
nagy szeretettel
Bp. 936 jan 12
Fodor József”
Végig felvágva, bejegyzés nélkül.
11. FORGÁCS Antal: Fanyar idő. Versek. Bp. 1933., [Szerző k.], Kellner—Kiss Törekvés ny. 30, [2] l. — 24 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, fekete tintával:
„József Attilának igaz barátsággal és
szeretettel
1933. V. 13. Forgács Antal”
12. FORGÁCS Antal: Hívős magány. Versek. Bp. 1936, [Szerző k.], Antos ny. 64 l. — 21 cm. PIM B. 8953
Dedikáció a számozatlan első lapon, fekete tintával:
„József Attilának
szeretettel
Forgács Antal
Budapest, 1935. dec. 4.”
13. FORGÁCS Antal: Időm törvénye szerint. Versek. Bp. 1938, [Szerző k.], Antos ny. 58 [2] l. — 22 cm. Fűzve. — JE.
Dedikáció a címlapot megelőző számozatlan 1. lapon:
„József Attilának
barátsággal és szeretettel
Budapest, 1937. nov.
Forgács Antal.”
A könyv felvágatlan, más bejegyzés nincs.³²
14. GELLÉRT Oszkár: Testvérbánat csillaga. Régi és új versek. 1900—1922. Gyoma 1922, Kner k.—ny. 160 l. 21 cm. Kötve — PIM B. 4905
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, grafitceruzával:

³⁰ A kötetben sok aforizma megjelölve vagy kérdőjelezve a margón.

³¹ A PIM kéziratában csupán a dedikációt tartalmazó kitépelt lap van meg; az OSzK példánya pedig elveszett, ezért a katalógus adatait közlöm. Fényes Samu a Bécsben megjelenő *Diogenes* szerkesztője volt. József Attila atyai barátja, számos versét közli. A „diaspora hetedik éve”: 1926.

³² Ez az utolsó könyv, melyet József Attilának dedikáltak. Az ajánlás dátuma megelőzi a megjelenés nyomtatott dátumát.

„József Attilának
Igaz barátsággal
Gellért Oszkár”

15. HAMVAS H. Sándor: Budapest VII., Szövetség ucca 17b. Regény. Bp. 1933, Gyarmat k.—ny. 194 l. — 24 cm. Fűzve. — PIM C. 2084

Dedikáció a címlapon
„József Attilának
szeretettel

Hamvas H. Sándor”

16. HEVESI András: Párisi eső. [Regény.] (Bp. 1936), Cserépfalvi k., Löbl ny. 209 l. — 20 cm.
Borítófedele hiányzik. Kötve. — PIM B. 8952

Dedikáció a címlapon, fekete tintával:

„József Attilának
szeretettel
1936 május 9

Hevesi András”³³

17. IGNOTUS Pál: Kosztolányi Dezső. [Tanulmány] Bp. 1936, Cserépfalvi k., Löbl ny. 17 [3] l. — 21 cm. Kiny. Szépek 1936 [nov.] számából. Fűzve. — JE

Dedikáció a címlapon, kék tintával:

„József Attilának
szeretettel
Bpest 1936 dec 15 Ignotus Pál”³⁴

³³ Bejegyzések:

23. l. (az 1. fejezet után): „I. Nyugat. 1937. I. 47—5[5].” ceruzával [Ezen a helyen Hevesi András: A szemtanú c. novellája olvasható; Vámos Ervinről, aki öngyilkos lett... s az író egyik párizsi — kínos — tettének szentánúja volt.]

117. l. ceruzavonásos megjelölés a margón: „Az ártatlanság és bűnösség nem inkább lélekalkat kérdése, embertani sajátság, amivel a világra jövünk? En, sajnós, bűnösnek születtem, ez egyre nyilvánvalóbb, hiába erőlteték magamra gyermeki ártatlanságot magam és mások előtt, hiába [a megjelölt rész itt félbeszakad, folytatása a köv. lapon:] gyönyörködök tiszta lelkiismeretem tudatában.” [Vö. J. A. bűntudat-versével, a Nagyon fáj-kötetben!] (Az idézett rész előzménye: Georges a Saint Genevine kv. -ban dolgozik s távozás-kor egy könyvvel kevesebbet ad át a könyvtárosnak. Elkéri olvasójegyet — azt sem találja. G. nem lopott könyvet, de általában bűnösnek érzi magát. — A könyv később előkerül. — „Ártatlan vagyok, de van-e egyáltalán ártatlan ember?...” Következik a J. A. által megjelölt rész.)

198. l. A margón: „azonosak vagyunk!” [ceruzával] Georges [= H. A.] kibékül Turauskas-sal, a litván szörnnyeteggel, miután szerelme, Mela, elhagyja. Visszategezi. „Turauskas szúrós szemekkel, kíváncsian nézett: — Mi történt veled? — Semmi, csak én is megütöttem magamat. ... Nem vagyunk olyan messze egymástól, mint gondolod.” [a 198. l.-on az első öt sor. Ez mellé írta J. A. idézett megjegyzését.]

200—201. l. Ceruzavonásos megjelölés a margón és aláhúzott rész: „Az emberi lélek tégmegtutványai, a világrészeket megrázó indulatok hidegen hagyta... A nagy hazai szertartásokon, mikor körüláncolják a *forrasokat és levájják az áldozati barmokat, én néma szájmozgással mímelem a karéneket... ** [* — ** közötti rész duplán aláhúzza — T. J.] Nem tudok résztvenni bennük. ... mikor az egészséges, rendezett életű, kifogástalan emberek megörülnek, én könyörtelen józan maradok... [folyt. a 201. l.-on] Minden dühömet, minden indulatomat, minden gyűlöletemet kitombolom a magam zivataros életében, egyetlen fogcsikorgatást sem áldozok eszményi célra... Egedül vagyok a tébolyommal és magamra maradok a bölcsességemmel... Be vagyok zárva saját magamba, azért dörömbölök olyan kétségbeesetten a falaimon. Csak pipelem magammal a burjánzó ösztöneimet, mint egy elvadult kert, csak kavargok, mint egy örvény és *nincstöbb célja az életemnek mint egy örvénynek*... Szerencsére, már nem tart sokáig... Az érzelmeszedésem rohamosan halad... Ez a ma esti vodka is három hónappal rövidítette meg az életemet...” [Turauskas monológja. J. A. aláhúzása 1937. elején történetet — az első bejegyzés dátuma szerint 1937. januárjában, vagy azután. Az aláhúzott sor az életével végleg leszámoló költőre vall...]

A Párisi eső-ben található bejegyzések nagyon fontosak. Megerősítik a bűntudattal vívódó, élete értelmetlenségén töprengő, öngyilkosságra készülő költőről kialakult képet. A Szép Szó 1936. márciusi első számában megjelent *Turauskas* címen egy részlet a regényből.

³⁴ Bejegyzések — aláhúzások és margó széli vonalak, ceruzával:

1. „Százszor igaz lehet, igaz is, hogy a művész a művészig teszi, s hogy korbácsot, sőt rosszabbat annál: kíméletet feledni érdemel a betűvető, aki, ösztönösen vagy tudatosan, a szót is csak veti s nem vésli és nem gyalulja, a nyersanyagától megbabonázott iparos áhitatával — de viszont mi kerül ki az olyan vésli és gyalu alól, amelyet nem mozgat egyéb, mint szakmai kötelességtudás, ha még oly önfeláldozó, önfegyelmű, vallási hitté tisztult kötelességtudás is? Nem vak és süket-e éppen a mesterség legmesterségelibb megnyilatkozásuk iránt, a mondat lejtése, a hangsúly utalása, a szó kiszemelésére iránt, aki láttukra és hallottukra nem kap kedvet, hogy bepillantson a kódos, füledt, rendezetlen emberi odúba, ahonnan a rendezett, kristályos szépség kicsapódhatott?” 4. l.

2. „Nincs olyan vérbéli kritikus, ki minden szépség miéértjére valamirevaló természettudományos magyarázatot talál. *Ha valami ihlet dolga, akkor ez az.* Nagy ajándék Raven-t megírhatni, de még nagyobb, ha valakinek a Raven megírás módjáról oly izgalmasan szép, mélységesen igaz hazugságok jutnak az eszébe, mint amilyeneket a szerzője nevezetesen önéleplező-dicsekvő tanulmányában, csokorba foglalt. Tiszteeljük a mesterséget, a mesterségben az ihletet. Kötelessége ez a kritikusnak, de kötelessége a kritikussal szemben is. A kritikus törekedjék tárgyilagosságra; de rajta magánkívül senki számon nem kérheti tőle, ha mű helyett csak embert sikerült jól ábrázolnia.” 5. l.

3. I. P. Kosztolányi irodalmi tanulmányainak stílusát méltatja: „Mitől szépek ezek a szerény megállapított szavak, mitől kapnak zenést, bonolyult érzelmi mellékjelentést, irónikus ihletet, dallamos lejtést, mitől sugározzák az ön-mérséklő, ön-adagoló bölcsesség visszfényét ez egyszerű, csaknem lapos szerkezetű, szokványos tartalmú mondatok? Mi emeli túl őket önmagukon, istenem, mit is mondjak róluk? Csupa vízió, csupa hallucináció...” 5—6. l.

18. ILLYÉS Gyula: Ifjúság. [Elbeszélő költemény.] Szőnyi István négy metszetével. (Debrecen) [1933], Nagy Károly és Tsai k. — ny. 40 l. 20 cm.

(Új írók 4.) Füzve. — JE

Dedikáció a címlapon, szürkésfekete tintával:

„H [áthúzva] József Attilának
a régi szeretettel,
Illyés Gyula
1933. V.”³⁵

19. JANKOVICH Ferenc: Barangoló. Versek. Bp. [1937], Nyugat k., Hungária ny. 94 [2] l. — 24 cm. Füzve. — JE

Dedikáció a számozatlan első lapon, sötétszürke tintával:

„József Attilának
szeretettel küldi
Jankovich Ferenc
Bpest. 1937. márc.”

20. JÉKELY Zoltán: Éjszakák. [Versek.] Bp. 1936, Mikes Kelemen Akadémia k., Sylvester ny. 48 l. — 20 cm. Füzve. — JE

Dedikáció a címlapon, kék tintával:

„József Attilának
szeretettel
Jékely Zoltán.”³⁶

21. JUHÁSZ Gyula: Késő szüret. [Versek.] [Bp.] 1918, Táltos k., ny. n. 111 l. — 21 cm. Kötve. — PIM B. 4895

(Számozott példány, a szerző aláírásával. Ez a 95.)

Dedikáció a címlapon, ceruzával:

„József Attila öcsémnek,
fundamentális szeretettel
és konkrét reménységgel
Szeged, 1925

Juhász Gyula.”³⁷

22. KODOLÁNYI János: Sötétség. Kis regény. [Debrecen] (1933), Nagy Károly és Tsai k. — ny. 63, (I) l. — 20 cm.

(Új írók 1.) Füzve. — JE

Dedikáció a címlapon, ceruzával:

„József Attilának, kedves
jó cimborámnak, bajtársamnak,
szeretettel

Kodolányi

933. aug. 9.”

4. Halványabb, vékony ceruzavonások a margón: „Az író ott kezdődik, hogy van ereje szembenézni önmagával, van ereje nyilvánosan gyengének lenni, kiszolgáltatni bűneit, gyarlóságait, szegyenletes vágyálmait. De a ténnyel, hogy tollat vesz kezébe s hogy nyilvánosságot, ha ugyan nem halhatatlanságot követel megnyilatkozásai számára, máris olyan rangra pályázik, melyről eleve le kell mondania, ha minden csúfságánál nem tartja jelentékenyebbné azt az erényét, hogy szavakon át képes megmutatkozni.” 6. l.

A tanulmányról J. A. írt a *Szép Szó* 1937 februári számában, L. még: III. rész 9. címléírás.
³⁵ Uo. más kéztől származó írással, a jobb felső sarokban: „Új írók: József Attila” — a cím fölött: „Ifjúság.”
Más bejegyzés nincs.

József Attilának minden bizonnyal több Illyés-kötete is volt:

„Hogy s mint vagy? — írja Juditnak. — Egész más könyveket küldtél, mint amit kértem. Ha jössz, hozd magaddal Illyés és Erdélyi verseit, valamint az új Korunkat. Persze küldünk útiköltséget.” (József Attila — Szántó Juditnak. Hódmezővásárhely, 1932. dec. 15. — PIM JA. 700) A kért Illyés-kötet a *Sarjürendek* (1928) vagy a *Nehéz föld* (1931) lehetett; az Erdélyi-kötet pedig *Az utolsó királyság* (1928); ld. a II/7. címléírás.

³⁶ A kötetben található *Téli éjszakák* két verszaka mellett ceruzavonás a margón:

„Holt magasságból hull a hold
a még tipratlan hóézüstre.
Fülembé sítva jajong
a téli csend fekete tücske.
Szerelmünk sírján alakod
lebeg, testemben síri béke
s úgy gondolok rád, mint halott
gondolhat földi életére.” 32. l.

³⁷ A dedikáció és a keltezés szövegét később Balaki „Átírta”, hogy jobban látszódjon. Az aláírás érintetlen. Vö.: 53. jegyzet. Az ajánlásban említett „fundamentális szeretet” valószínűleg szellemes utalás az 1924-ben Szegeden kiadott *Fundamentum* című „kassákos” röpiratra; mely az egy évvel később Budapesten megjelentetett 365-tel együtt a *Dokumentum* (1926—1927) elődje volt. A *Fundamentum*-nak József Attila is munkatársa volt. — Csaplár Ferenc szíves közlése.

23. MESTER Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszabeni országgyűlésen. [Történelmi tanulmány] Bp. 1936, Dunántúl Pécsi Egyetemi k.—ny. 265 l. — 23 cm. Fűzve, rongált. — JE
Dedikáció a 4. lapon, sötétszürke tintával:
„József Attilának
tisztelete jeléül:
Mester Miklós.³⁸
Bp. 1936. XII. 1.”
24. MIHÁLYI Ödön: Galambot várok. Versek. Bratislava—Pozsony 1928, Írók kiadóvállalata k., Angermayer ny. 42, [4] l. 25 cm. Fűzve. PIM C. 1175
Dedikáció a számozatlan 1. lapon
„József Attilának
sok szeretettel és barátsággal
Mihályi
Budapest Karácsony 1928³⁹”
- 24a. NAGY Lajos: Budapest nagykávéház. Bp. (1936), Nyugat. 222. l. József Attilának dedikált.^{39a}
25. PERKÁTAI László: Tékozló fiú. Versek. Szeged. 1937, [Szerző k.], Délmagyarország R.T. ny. 71, [1] l. — 20 cm. [A borítófedélen Bordás Ferenc fametszete.] Fűzve. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, sötétszürke tintával:
„József Attilának
igaz szeretettel
Sz. 937, okt. 2. Perkátai László.”
26. RADNÓTI Miklós: Járkálj csak, halálraitélt. Versek. Bp. 1936, Nyugat k., Antos ny. 45 [2] l. — 21 cm. Fűzve. — PIM B. 4909
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, kék tintával:
„József Attilának
régii barátsággal
Radnóti Miklós
1936. december 15.”
27. RADNÓTI Miklós: Pogány köszöntő. Versek. Bp. 1930, Kortárs k., Budapesti ny. 48 l. — 22 cm. Fűzve. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, világoskék tintával:
„József Attilának, elkésvé,
barátsággal
Radnóti Miklós⁴⁰”
Bp. 1931.
28. RADNÓTI Miklós: Újmódi pásztorok éneke. [Versek.] Bp. 1931, Fialat Magyarország k., Jupiter ny. 49, [7] l. — 22 cm. Fűzve, rongált. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, világoskék tintával:
József Attilának barátsággal
Radnóti Miklós
Budapest, 1931. IV. 4.”
29. REMENYIK Zsigmond: Büntudat. (Egy Goethe idézet margójára) [Bp.] [1937], Pantheon k., Sinkovits és Társai ny. 253, [3] l. 19 cm. Kötve. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, fekete tintával:
„József Attilának
öleléssel és barátsággal
Remenyik Zsigmond.”
30. REMENYIK Zsigmond: Téli gondok. Bp. (1937), Pantheon k., Löbl ny. 54, [2] l. — 21 cm. Fűzve. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, fekete tintával:
„József Attilának
szeretettel és baráti öleléssel
Remenyik Zsigmond.”

³⁸ A borítófedélen és a címlapon részlet A *Dunánál-ból*: „... Én dolgozni akarok ...” stb.

³⁹ A 19—22. lap felvágatlan. Mihályi Ödön verseskötetéről és kiadójáról ld. ILLES Ilona: A pozsonyi „Írók Kiadóvállalata”. *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve* 1965—66. 105—118.

^{39a} In A 69. sz. Antikvárium 19. ajánló jegyzéke. Összeáll. Simon Amália. [Bp.] 1975. 635. tétel a 114. lapon. [Nem láttam. Tulajdonosa ismeretlen.]

⁴⁰ Végig felvágatlan. Ezt és a következő kötetet — *Újmódi pásztorok éneke* — valószínűleg egyidőben adta át Radnóti József Attilának. Utóbbi kötet érdekessége, hogy Radnóti még az elkobzását elrendelő határozat előtt dedikálta Józsefnek. (Az *Újmódi pásztorok éneke* 1931. ápr. 1-én lett — a sajtótörvények értelmében — bemutatva a budapesti királyi ügyészségnek; az elkobzását elrendelő határozat kelte: 1931. április 11.) Vö. MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet*. Bp. 1964. 70—77.

31. SZENES Erzsi: Szerelmet és halált énekelek. Versek. Bp. [1936], Franklin k.—ny. 62, [2] l. — 21 cm. Fűzve. — JE
Dedikáció a címlapon, fekete tintával:
„József Attilának
barátsággal
Szenes Erzsi.”
32. SZILÁGYI, [Ferenc] Francisko: Poemaro el Hungarlando. (Hungaraj poetoj de la XVI-a jarcento ĝis niaj tagoj) Esperantigis: — Bp. 1929, „Vajda János” Literatura Societo [k], Hoffmann [ny.] 95, [1] l. — 21 cm. Fűzve. Rongált. — JE
Dedikáció a címlap verzóján, fekete tintával:
„József Attilának
igaz barátsággal
Budapest, 1929. Szeptember
Dr. Szilágyi Ferenc”⁴¹
33. TOLNAI Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. [Tanulmány.] 2. kiad. Szeged 1933, (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma k.), Prometheus ny. 141 l. — 21 cm.
(Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma 8.) Fűzve. — PIM B. 8599
Dedikáció a számozatlan 1. lapon; fekete tintával:
„József Attilának
barátsággal,
Tolnai Gábor.
Szeged, 933. VI. 2-án.”
34. VAS István: Levél a szabadságról. Versek. [Bp.] [1935] Nyugat k., (May) ny. 76, [4] l. — 21 cm. Fűzve. JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, kék tintával:
„József Attilának
szeretettel és nagyra-
csüléssel
1935 IX 7
Vasistván.”
- 34a. VIKÁR Béla: Magyarázatok a Kalevalához. Bev. Kosztolányi Dezső. Utószó: Balassa Imre. Bp. 1935, La Fontaine Társ. k., Kapisztrán ny. Vác. 122 l.
Dedikáció: „József Attila kedves öcsémnek.
Vikár Béla”^{41a}
- 34b. VIKÁR Béla: Nevető rímek. (Bp. [1932] Magyar Királyi Egyetemi Nyomda k. — ny. 206 [1] l. — PIM V. 3015
Dedikáció a címlapon, fekete tintával:
„József Attila
kedves öcsémnek
Vikár Béla”^{41b}
35. WEÖRES Sándor: Hideg van. Versek. Pécs 1934, [Szerző k.], Kultúra könyvnyomdai Műintézet ny. 59, [5] l. — 24 cm. Fűzve. — JE
Dedikáció a címlapon, fekete tintával:
„József Attilának becstüléssel
Weöres Sándor.”
36. WHITMAN, Walt: Ének magamról. Amerikai eredetiből fordította és az előszót írta Gáspár Endre. Wien 1921. Bán-Verlag. 68 l. — 19 cm.
(Falánx könyvtár 1.) Kötve. — JE
Dedikáció a számozatlan 1. lapon, halványkék tintával:

⁴¹ A kötet tartalmazza József Attila *Kertész leszek* című versének esperantó fordítását — *Mi estos gardenisi!* A család által megőrzött könyvben található Lanátor Pogány Ferenc gépírásos, ceruzával aláírt levele:

„József Attilának

Kedves Barátom!

Szilágyi Ferenc dr. megbízott, hogy esperanto antológiájából juttassak el Önhöz egy tiszteletplédányt. A megbízatást elvállaltam, mert azt reméltem, hogy egy ügyből kifolyólag a közeljövőben találkozni fogok Önnel. Minthogy azonban ez nem történt meg, a könyvet ez úton juttatom kezeihez.

Üdvözlél:

Lanátor Pogány Ferenc”

A levél írójának 1929-ben jelent meg *Szabados* című verseskötete (2. kiad.). Talán ismertetést akart kérni József Attilától.

^{41a} A kötet Képes Géza tulajdona. Ld. KÉPES Géza: Két ismeretlen József Attila-dokumentum. Új Írás 1962/5. sz. 520—522. l. Vö. 54. jegyzet.

^{41b} A PIM kéziratában csupán a dedikációt tartalmazó kitépelt lap van meg. Erre a könyvre utal Vikár Béla 1932. nov. 13-án József Attilához írt levelében: „Könyvet is hozok.” Vö. JÓZSEF Attila Válogatott levelezése. [Szerk.:] Fehér Erzsébet. Bp. 1976. 286. és 460. l. Ld. még: 54. jegyzet.

„József Attilának,
szeretettel
Gáspár Endre
Wien XI. 28. 1925.”⁴²

37. ZAJTI Ferenc: A hun—magyar őstörténelem. (Új szempontok a magyar őstörténet feltárásához.) Bp. 1928, Szerző k., Pestújhelyi ny. 80 l. — 19 cm.

(Aveszta-könyvtár 16.) Fűzve. — JE

Dedikáció a címlapon, lila tintával:

„József Attilának
a magyar írás mesterének
tiszteletem jeléül

Zajti Ferenc.”

38. ZELK Zoltán: Kifosztott táj. Versek. Bp. 1936, (Szerző) k., Antos és tsa ny. 68, [1] l. — 21 cm. — JE

Dedikáció a számozatlan 1. lapon, szürkés-kék tintával:

„József Attilának
nagy szeretettel
Zelk Zoltán.”

III. JÓZSEF ATTILA ÁLTAL BÍRÁLT KÖNYVEK⁴³

1. ASZLÁNYI Károly: Pénz a láthatáron. [Regény.] [Bp.] [1929], Génus k.—ny. 272 l. 19 cm. — OSzK 60.925
Bírálat: Kritika, 1930. május 18—25. — ÖM III. 74. l. és 313. l.
2. BABITS Mihály: Az istenek halnak, az ember él. Versek. Bp. [1929], Athenaeum k.—ny. 61 [3] l. — 20 cm. — OSzK 60.326
Bírálat: A Toll, 1930. jan. 10. és József Attila: Az istenek halnak, az ember él. Tárgyi kritikai tanulmány. Az író kiadása. — ÖM III. 48—60. l. és 297—304. l.
3. BRICHTA Cézár: Egyszerű énekek. [Versek.] Bp. 1927, (Szerző) k., Reichenberg ny. 80 l. — 23 cm. — PIM C. 4866
Bírálat: Nyugat, 1928. jún. 16. — ÖM III. 10—11. l. és 284. l.
4. DÓCZY Jenő: Arany János. Életképek. (Bp.) [1929], Genius k., Kunossy ny. 276, [2] l. — 19 cm. — PIM B. 18.917
Bírálat: Előőr, 1929. dec. 21. — ÖM III. 40. l. és 295. l.⁴⁴
5. HANKISS J[ános]—JUHÁSZ G[éza]: Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine. Paris (1930) Éd. Kra. 348 l. — 19 cm. (Panoramas des littératures contemporaines.) Borítékcím: Littérature hongroise. — OSzK 808.544
Bírálat: Kortárs, 1930. aug. 25. — ÖM III. 74—78. l. és 313. l.
6. HATVANY Bertalan: Ázsia lelke. Bp. [1935], Franklin k.—ny. 448 l., 80 t. — 25 cm. — OSzK 73.104
Bírálat: Szép Szó, 1936. márc., 1. sz. — ÖM III. 179—183. l. és 414—418. l.
7. HORT Dezső: Új szocializmust! Szociológiai tanulmány a marxi gondolatrendszer lényegéről és hiányosságairól. Bp. 1935, Kosmos k., Radó ny. 120 l. — 24 cm. — OSzK 162.318
Bírálat: Cobden, 1935. dec. — ÖM III. 176—179. l. és 414. l.
8. HORVÁTH János: Magyar versek könyve. Szerk. és bev. — Bp. 1937, Magyar Szemle Társaság k., Egyetemi ny. XXVI., 592 l. — 24 cm.

⁴² Saitos Gyula szerint Makón, Espersit Jánosnál olvasott először Walt Whitman József Attila. Valószínűleg Pásztor Árpád fordításában. (SAITOS Gyula: József Attila Makón. Bp. 1964. 139 skk. l.) Pásztor Árpád Whitman-fordításai 1922-ben jelentek meg a Dick könyvkiadónál.

⁴³ A kritikai kiadás jegyzetanyagának lapszámait is közlöm, elhagyom viszont a recenzió címét, mely a legtöbb esetben megegyezik a bírált könyv címeivel.

⁴⁴ József Attilát élete végéig foglalkoztatta Arany János költészete. Halála előtt öt hónappal tanulmányt akart írni Arany gyűjteményes kötetéről; olvassuk Komor Andrásnak címzett levelében:

Bp. 1937. júl. 12.

„Kedves Bandikám,

Kérlek, hogy a megbeszélte Arany János gyűjteményes kötetet, mielőbb, ha lehet postafordultával, küldesd el címre (Bp. II. Káplár u. 5.) vagy a Pantheon-hoz, a Szép Szóhoz, de az én nevemre. (Vilmos cs. út 28. a telefonkönyvben benne van.) Szeretném lapozgatni, a Franklinnak sem rossz, mert írók róla s neked is jól esik, ha eleget teszel baráti ígéretednek.

Üdvözöl
József Attila” (PIM — JA. 174)

A levélnek befejezetlen fogalmazványja is fennmaradt. A kért gyűjteményes kötet: Arany János Összes költői művei. Bp. [1937], Franklin, 1768 l.

Nem tudjuk, hogy mi lett a kérés eredménye; mindenesetre József Attila — bizonyára betegsége miatt is — nem írt a könyvről.

- (A Magyar Szemle klasszikusai.) — OSzK 13.583/2
Bírálat: Szép Szó, 1937. júl.—aug., 16. sz., — ÖM III. 188—192. I. és 420. I.
9. IGNOTUS Pál: Kosztolányi Dezső.
Ld. a II. rész 17. címlírását és a 36. jegyzetet.
Bírálat: Szép Szó, 1937. febr., 11. sz. — ÖM III. 187. I. és 419—420. I.
10. KASSÁK Lajos: [Harmincöt] 35 verse. Schubert Ernő—Kassák [Lajos] — [Trauner Sám]Dor rajzaival. [Bp. 1931], [A Munka k.], Hungária ny., 56 l. — 19 cm. — PIM B. 7304
Bírálat: Korunk, 1931. szeptember — ÖM III. 110—114. I. és 344—345. I.
11. KOSZTOLÁNYI Dezső: Összegyűjtött költeményei 1907—1935. Bp. [1935], Révai k.—ny. 421 l., 1 t. — 21 cm. — OSzK 809496
Bírálat: A Toll, 1935. jún. 15. — ÖM III. 167—170. I. és 408—412. I.
12. LŐRINCZ Jenő: Vérző szárnyakkal. Versek. Pécs 1928, [Szerző] k., Részvény ny. 77 l. — 17 cm. — OSzK 290.668
Bírálat: Nyugat, 1928. dec. 1. — ÖM III. 12—13. I. és 285. I.
13. MÉCS László: Az ember és az árnyéka. Versek. 3. kiadás. Kosiče—Kassa 1930, Kazinczy k. 149 l. 23 cm. OSzK 620.070
Bírálat: A Toll, 1931. febr. 25. — ÖM III. 100—104. I. és 327. I.
14. NAGY Lajos: Lecke. [Elbeszélések.] Bp. 1930, Rácz k., Jakob ny. 62 l. — 25 cm. (Építők könyvtára.) — OSzK 256.024
Bírálat: Kritika, 1930. május 18—25. — ÖM III. 72—73. I. és 313. I.
15. PINTÉR Jenő Magyar Irodalomtörténete. Képes kiadás. 1—2. köt. 1. köt.: A magyar irodalom a huszadik századig. 2. köt.: A magyar irodalom a XX. században. Bp. 1928, Franklin k.—ny. 2 db. 389 l., 130 t.; 330 l., 103 t. — 24 cm. — PIM SK. 519/1—2
Bírálat: Előőr, 1929. okt. 26., nov. 2., nov. 9. — ÖM III. 26—38. I. és 287—295. I.⁴⁵
16. RÉTI Ödön: Zorka. [Regény.] Bp. [1924], Athenaeum k.—ny. 140 l. — 18 cm. — OSzK 192.226
Bírálat: Makói Friss Újság, 1924. jan. 29. — ÖM III. 7—8. I. és 284. I.
17. RUSSEL, Bertrand: Kína és a kínai probléma. Ford. és bev. Geszti Lajos. Bp. [1932], Athenaeum k.—ny. 261 l. — 18 cm. — OSzK 83.219
Bírálat: Korunk, 1932. júl.—aug. — ÖM III. 134—136. I. és 354. I.
18. TAMÁSI Áron: Hajnali madár. [Elbeszélések.] Bp. [1929], Athenaeum k.—ny. 162, [2] l. — 21 cm. OSzK 62.498
Bírálat: Sajátkezűleg javított, csonkán fennmaradt gépirat a PIM-ban. — ÖM III. 220—223. I. és 447. I.
19. TERESCSÉNYI György: Délibáb. Új versek. (Bp.) 1928, Szerző k., Hírlapkiadó ny. 78, [2] l. — 20 cm. — PIM B. 3578
Bírálat: Nyugat, 1928. május 1. — ÖM III. 8—10. I. és 284. I.
20. TOLNAI Vilmos: Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. 2. bőv. és jav. kiad. Bp. 1928, Eggenberger k., Pallas ny. 339 l. — 18 cm. — OSzK 252.496
Bírálat: Századunk, 1929. márc. — ÖM III. 14. I. és 285—286. I.
21. TOTIS Béla: Az ifjúság nemi problémái. Levelek a fiamhoz. Bp. [1931], Magyarországi Szoc. dem. párt Orvostagjai szervezete k. 130, [4] l. — 20 cm. — OSzK 115.984
Bírálat: Kéziratban maradt. Ld. ÖM III. 127—134. I. és 353—354. I.
22. ZSOLT Béla: Bellegarde. Regény. Bp. [1932], Pantheon k., Globus ny. 227 l. — 19 cm. (Új magyar regény.) — OSzK 10.259
Bírálat: A Toll, 1932. márc. 20. — ÖM IV. 174—179. I. és 304. I.

IV. EGYÉB, BIZONYÍTHATÓ KÖNYVEK JÓZSEF ATTILA KÖNYVTÁRÁBÓL

1. ANDREJEW, Leonid (Andrejew, Leonyid Nyikolajevics): A hét akasztott. [Regény.] Ford. (Md.) Bp. 1915, Rózsavölgyi k., Korvin ny. 123 l. — 21 cm. — PIM B. 3584⁴⁶
2. BALASSA Bálint Minden munkái. 1—2. köt. Életrajzi bev. s jegyz. ell. Dézsi Lajos. [Bp.] (1923), Genius k., Világosság ny. 2 db. 20 cm.
(Nagy írók — nagy írások 3. sorozat.) — PIM B. 1776/1—2⁴⁷

⁴⁵ József Attila bírálata Pintér Jenő könyvéről befejezetlen. Az ÖM. III. jegyzetei szerint (288. l.) Szegei Pál tulajdonában megmaradt a J. A. által bírált példány, a költő bejegyzéseivel. Ezek a 289—295. lapon olvashatók. Szegei Pál halála után a könyv lappang.

⁴⁶ József Etelka szerint a kötet József Attila kedvenc könyvei közé tartozott. Későbbi sorsát Vágó Márta szíves szóbeli közlése alapján ismertetem. Eszerint a költő a következő tréfás ajánlással adta Mártinak, a húszas évek végén: „Mártinak egy ifjonc, egyenlőre még csak akasztófára való.” Vágó József halála (1948) után a Fővárosi Könyvtárba került a könyv, további sorsa ismeretlen.

⁴⁷ Németh Andor szerint a neki átadott könyvek közül hiányzott „a teljes Balassi és a teljes Csokonai.” Bővebben: 16. jegyzet.

3. BEER, Max: A szocializmus és a társadalmi harcok története. Fordította Migrai József.
 I. Az ókor. Bp. 1922, Népszava k., 128 l. — 20 cm.
 II. Középkor. 1923, 112 l.
 III. Újkor. 1923, 126 l.
 IV. 1750-től 1860-ig. 1924, 336 l.
 V. 1860-tól 1925-ig. 1926, 196 l.
 (Munkáskönyvtár 33, 40, 41, 43, 46. köt.) — OSzK 17061/33, 40, 41, 43, 46.⁴⁸
4. CSOKONAI VITÉZ Mihály Összes művei. 1—3. köt. Bev. ellátva kiadták Harsányi István és Gulyás József. [Bp.] (1922) Genius k., Weiss ny. 1 t., 5 db. — 19 cm.
 (Nagy írók — nagy írók 2. sorozat.) — PIM B. 1775/1—5⁴⁹
- 4a. FÁBRY Zoltán: Fegyver s vitéz ellen. Moravská Ostrava 1937, Magyar Nap. 254 l. — 23 cm. — OSzK 609.894^{49a}
5. FRANCE, Anatole: Az árnyak meséje. — La messe des ombres. Ford. Lehel István. Bp. 1919, Lantos k., Hungária ny. 29, [2] l.
 (Kétnyelvű klasszikus könyvtár 8.)⁵⁰
6. HODANN, Max: Igazán a golya hozza a kisgyereket? Ford.: Dr. Beer Imre. Bp. [1932], Új Európa Könyvtár k., Gyarmati ny. 32 l. 18 cm. — OSzK 812.943⁵¹
7. HUGO, Victor: Les misérables. Éd. illustrée par Brion. Paris [1865], Hetzel—Lacroix, 799 l. — 30 cm. — OSzK 211.931⁵²
8. JUHÁSZ Gyula: Hárfá. [Válogatott versek.] (Bp. 1929), Genius k., Kunossy ny. 188 l. — 18 cm. — PIM A. 2808
 (József Attila könyvtárából)⁵³

⁴⁸ Szántó Judit írja, hogy József Attila az 1931-es cipéssztrájk idején meglátogatta a sztrájkolókat „Hazajött és elmondta tapasztalatait nekem s én Beer *Társadalmi harcok történetéből* egy hexameteres verset olvasva, mondtam Attilának: — Látod, Attila, kedves barátid a kávéházban szemedre vetik, hogy ezek a politikusi verseid [így] nem versek. Hát mutasd meg nekik, hogy régi formában is lehet újat alkotni...” Ezután írta a költő a *Párbeszéd*-et. (SZÁNTÓ Judit: Emlékeimből. Ekk., 344.) Szántó Judit másutt is említi, hogy „... Beer: Társadalmi harcok történetét együtt olvastuk...” (SZÁNTÓ Judit: *József Attiláról*. Kritika, 1972/7. sz. 4.)

⁴⁹ L. a 47. jegyzetet.

^{49a} A könyvet — bírálatot remélve — megküldte a szerző Fejtő Ferencnek, Ignótus Pálnak, József Attilának, és Remenyik Zsigmondnak; olvassuk Fábry Zoltán 1937. X. 13-án Remenyik Zsigmondnak írt levelében (PIM — V. 2172/75). Remenyik bírálata a Szép Szó 1938. márciusi számában olvasható.

⁵⁰ Részlet József Attila József Jolánnak írt leveléből.

Párizs, 1926. XI. 2.

a csomag napján

„Karcsonyira ne küldj semmit, ha valami kell, kérek, bár nem valószínű. Ellenben egy becsületes nyakkendő elkelné már. Hogy lehet ilyen rémeset egy általában kézbe venni. A sál pompás, bár régi tulajdonom. Ha van a kétnyelvű könyvtárból heverő füzet, küldd el. Nekem meg van a Deux amis Maupassantól és a La Messe des Ombres Anatole Francetól.” (PIM JA.-lev. JA. 408.)

Tverdota György muzológus hívta fel a figyelmemet, hogy József Jolán híres könyvében több helyen stílizálta öccse leveleit, helyenként sorokat is kihagyva, összevonva. A fenti levélrészletről is töle tudok. Segítségét ezúton is köszönöm. (A két könyvre való utalás hiányzik József Jolán könyvéből. Vö.: JÓZSEF Jolán: József Attila élete. Bp. 1955. 200.) A könyv címlírását a Petrik-féle bibliográfiából vettem.

⁵¹ Beer Imre fordítását József Attila átdolgozta, írja Müller Lajos. (Ekk. 284. és ÖM. IV. 293—294.) Kétségtelenül volt tiszteletpéldánya a javított szövegű könyvecskéből.

⁵² Szántó Judit szerint József Attila 1927 nyarán Párizsban a Szajna-parti könyvtáraknál megvásárolta Victor Hugo: *Les Misérables* című művét. „A könyv olvasásakor a lapok között egy III. Napóleon és a despoták ellen kiadott röpiratot talált, amelyet Victor Hugo jersey-i emigrációjában szerkesztett.” A röpiratot a költő megőrizte, sőt a halálbüntetés elleni röpirat fogalmazásakor fel is használta. Szántó Judit közli az *Aux Républi-cains* kezdetű röpirat fényképét és fordítását.

A röpiratnak magyar vonatkozása is van; aláírói között — Victor Hugo, francia, olasz és lengyel emigránsok társaságában — ott találjuk Teleki Sándort is. (SZÁNTÓ Judit: József Attila és Victor Hugo. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 1962. 107—110.)

A *Les Misérables* 1865-ös kiadása lehetett meg József Attilának; az első kiadás — Bruxelles-Lpz., 1862 — ugyanis ötkötetes. Jelenleg sem a könyv, sem a röpirat nem található a PIM-ben.

Victor Hugo *Les Chatiments* című kötete, — melynek lapjait gyakran forgatta a költő utolsó napjaiban — Cserépfalvi Imre tulajdona volt.

„En itt három könyvet találtam — írja búcsúlevelében —: Les Chatiments, Alcools és az Antologie des Écrivains Français des XX. Siècle, Poésis, — I. II. Ezeket a könyveket még ma postára adom.”

(József Attila — Cserépfalvi Imrénék. Balatonszárszó, 1937. dec. 3. — A levél fotóképiája a PIM állandó József Attila kiállításán.)

Cserépfalvi Imre szíves közlése szerint József Attila az *Európai költők antológiája* részére akart néhány verset lefordítani; azért kapta kölcsön a három verseskötet.

⁵³ Ez a verseskötet bizonyíthatóan József Attila tulajdona volt. Az 1929-ben kiadott *Hárfa* bő válogatást nyújt Juhász Gyula verseiből. József Attila bizonyára vásárolta a kötetet — nincs dedikálva. Nevének könyvébe való beírását — úgy látszik — 1927 után hagyja el. A fennmaradt aláírásával ellátott könyvek közül időben utolsó a Párizsban vásárolt Rimbaud-kötete és Színyvel József Magyar nyelvhasználtása. (Ld. I./11—12. címlírás.)

A *Hárfa* tartalomjegyzéke alá, a 188. lapon, beírta tintaceruzával, jellegzetes írásával a válogatásból kimaradt — szerinte — fontosabb versek címeit; hiányérzetét kérdőjellel jelezve. A verseinek számozása és kiemelése tőlem:

1. *Az Isten malmai?* Ez a vers a kritikai kiadás (1963) előtt csupán a Nyugat 1923. ápr. 1-i számában jelent meg.

9. Kalevala. [Eposz.] Ford. (és bev.) Vikár Béla. Bp. 1909, M. Tud. Akadémia k., Franklin ny. XVI., 354 l. — 25 cm. — OSzK 251.311⁵⁴
10. KAUTSKY, [Karl] Károly: Marx gazdasági tanai. [Karl Marx ökonomische Lehren.] Népszerű ismertetés és magyarázat. Ford. Garami Ernő. 3. kiad. Bp. 1919, Népszava k., Világosság ny. XXIV, 243 l. — 19 cm.⁵⁵
11. KOMLÓS Aladár: A néma örült arca. — versei. Bp. 1931, (Szerző k.), ny. n. 78, [2] l. — 21 cm. — PIM B. 7469⁵⁶

2. *Így szölt Michelangelo?* A Késő szüret-ből (1918), 17. l. A Késő szüret-et 1925-ben dedikálta Juhász Gyula József Attilának. (Ld. II./21. címléírás és 39. jegyzet.)

3. *Élő halottak?* 1921. okt. 16-án jelent meg a Nyugatban. Új címe a Fialatok, még itt vagyok l c. kötetben (1935) és a későbbiekben: *Két élő halott*.

4. *Pannoniában a légió dalol?* Az utolsó hiányolt vers. A verscím első szava csak „félig” olvasható; a kötetet ugyanis körülvágta a könyvkötő. Ez a vers a Késő szüret (1918) c. kötetben jelent meg a 69. lapon. Juhász 1909-ben írta és 1911-ben átdolgozta. Új címe: *A pannóniai légió dala*. A Késő szüret-ben — ez volt meg József Attilának — a korábbi címváltozat található.

A versek megjelenésére vonatkozó adatokat az Illa Mihály és Péter László által sajtó alá rendezett kritikai kiadásból vettem. (Juhász Gyula Összes művei. Versek 1—3. Bp. 1963.) A *Hárfa* tartalomjegyzékében József Attila több verset „kipipált”. Ezek a következők (zárójelben a lapszámot közlöm): *Falusi hold* (37), *Vidék* (61), *Szeged* (62), *Tömörkény asztalánál* (106), *A szeri pusztán* (109), *Ének Kupa vezéről* (110), *Ének Kőrösi Csomáról* (111), *Tápai lagzi* (117), *Magyar tél* (118), *Szakállszárító* (119), *A tápai Krisztus* (120), *Este az alföldön* (154), *Haviboldogasszony* (157), *Betelem* (177).

Ezek a megjelölések ugyancsak tintaceruzával; az utolsó címek mellett pedig graffittal — felismerhetően J. A. kezevonásával — a „158”-as szám látható. Ezen az oldalon Juhász Gyula *Néhanapján* című költeménye olvasható.

József Attila bizonyára többször is végiglapozta-olvasta a Hárfát. (Valószínűleg bírálatot készült írni róla; esetleg írt is, csak lappang vagy elveszett a kézirat.) Magában a kötetben is számos verset „kipipált” tintaceruzával, mindig jobboldalon, a cím mellett. Ezek a következők (a lapszám zárójelben): *Gyászpompá* (14), *Vigasztalásul* (15), *Gemmák és hernák* (16), *Atyámhoz megyek* (17), *Magyar tél, magyar esettel* (19), *Babona* (22), *Dicsőség* (23), *Milyen volt* (26), *Himnusz a holdhoz* (28), *Profán litánia* (29), *Ó asszonyok* (31), *Orgonaszó* (33), *Mégis* (34), *Falusi hold* I—II. (37) [a II. rész is „kipipálva”], *Béke* (40), *Órház* (41), *A föltámadott* (42), *Falusi harang verse* (44), *Csöndes panaszok* (45), *Egyedül* (50), *Achilleus paíza* (54), *Vidék* (61), *Szeged* (62), *Gyászinduló* (66), *Félegyházán*, 1918 nyarán (68), *A mizantrop* (73), *Tudom már* (75), *Földanyánk* (79), *Negyvenhatosok* (82), *Vízimalom* (85), *Dózsa feje* (86), *Juhásznota* (89), *Az Ivó* (91), *Fohászkodás* (92), *Madách Sztregován* (101), *Berzsenyi* (102), *Vörösmarty* (103), *A szeri pusztán* (109), *Ének Kupa vezéről* (110), *Ének Kőrösi Csomáról* (111), *A szent szarvas* (113), *Ancsa él* (114), *Dúdogatok* (115), *Tápai lagzi* (117), *Magyar tél* (118), *Szakállszárító* (119), *A tápai Krisztus* (120), *Apámra gondolok* (123), *A föltámadt Lázár* (124), *Marcus Aurelius* (128), *Az Ivó* (133) [azonos a 91. oldalon közölt verssel. J. A. mindkettőt megjelölte, míg az ugyan-csak kétszer szedett Fohászkodás-t csak első előfordulásánál, a 92. lapon], *Japán módra* (135), *Japánosan* (139), *Az időnek* (149), *Este az alföldön* (154), *Ballada* (156), *Haviboldogasszony* (157), *Új japános dalok* (159), *Mindig velem* (162), *A ceglédi parkban* (164), *Néha éjjel* (169), *Vidéki napraforgó* (170), *Mese* (173), *Betelem* (177). A szépség betege (184).

Kiemeltem a két helyen is (a tartalomjegyzékben, illetve a kötetben) megjelölt verseket. A kötet utolsó verse — *A szépség betege* című szonett címével és formájával is emlékeztet József Attila *Ó, zordon szépség...* című költeményére. A margón tintaceruzával megjelölte a költő az utolsó szakaszt:

„A szép szó pusztába kiált hiába,
Károm a varjú, víjog a vihar:
Betakarózom vad dalaival.”

Lehetséges, hogy ez a strófa bejelölt József Attila néhány évvel későbbi folyóiratcím választásába (*Szép Szó*). Ez esetben sajátos, tovább gyűrűző kölcsönhatásról beszélhetünk.

⁵⁴ Szinte valamennyi emlékező tud róla, hogy a Kalevala megvolt József Attilának. Egyes részeit kívülről tudta s hatása költészetére közismert. Bokor Imre szerint József Attila 1932-ben felkereste Vikár Bélát a Szabadság kávéházban és kölcsönkérte a Kalevala jubileumi díszkiadását. „Vikár Béla nem volt rest fölmenni a közelben levő lakására, s mivel a lift akkor sem járt-kelt, lehozott egy díszpéldányt és megajándékozta Attilát; a szemé sugárzott az örömtől. A könyvet hazavitte, s amíg élt, nem vált el tőle többé. Szántó Judittól értesültem, hogy a könyv lapjait állandóan forgatta, a szöveget tanulta, szavalta, hirdette és ünnepelte.” (BOKOR Imre: *Találkozásom József Attilával*. Ekk. 380.) Az ajándékozás tényét megerősíti AGÁRDI Ferenc is (— *Emlékek*. Ekk. 273. l.), a dátumot illetően azonban téved Bokor Imre. A Kalevala Gallen képeivel illusztrált jubileumi kiadása ugyanis 1935-ben jelent meg. Vikár Béla és József Attila viszont — ebben Igaza van Bokornak — 1932-ben ismerkedtek meg. Tehát valószínűleg a Kalevala első kiadását kapta J. A. Vikártól. Ennek címléírását közlöm. Vö. 37a és 37b számú jegyzet.

NÉMETH Andor ugyanerről: 67. jegyzet.

⁵⁵ A harmincas évek elejéről írja Szántó Judit: „Attila korán járt haza. Ebben az időben olvasta fel nekem a Kalevalát, a Medvénekeket. A Beer: Társadalmi harcok történetét együtt olvastuk és Attila szememre vetette, hogy romantikus forradalmár vagyok. Igaza volt. Kezembe adta Kautsky: Marx gazdasági tanait, de figyelmeztetett arra, ami Kautskynál a munkásság harcát meghamisítja.” (SZÁNTÓ Judit: *József Attiláról*. Kritika, 1972/7. sz. 4.) Szántó Judittól került a PIM könyvtárába Kautskytól A kereszténység eredete. Valószínűleg ez is József Attila tulajdona volt. L. V. rész 17. címléírás és 79. jegyzet.

⁵⁶ A könyv megléte mellett közvetett bizonyíték József Attila dedikációja Komlós Aladárnak, a *Külvárosi éj* c. kötetében (a címlapon, fekete tintával):

„Komlós Aladárnak,
a néma örültnek
barátsággal
József Attila,
a költő”

Komlós Aladár elmondotta, hogy köteteket kölcsönösen megküldték egymásnak, 1925 óta. Valószínűleg *A néma örült arca* című Komlós-kötetet viszonozta József Attila a *Külvárosi éj* tréfás dedikációjával. (Közismertek József Attila szellemes dedikációi.)

12. LENIN, [Vladimir Il'ics]: Materialismus und empiriokriticismus. Kritische Bemerkungen über eine reaktionäre Philosophie. Wien—Berlin [é.n.] Verl. für Literatur und Politik. (Lenin: Sämtliche Werke Bd. XIII.)⁵⁷
13. LESZNAI Anna: Virágos szerelem. Magyar szerelmes versek. Összeállította és színes rajzokkal ellátta — Bp. 1932, Pantheon k. 159, [1] l. — 16 cm. — PIM A. 4559⁵⁸
14. LÜPPOL, [van Kapitanovics]: Lenin [Vladimir Il'ics] und die Philosophie. Zur Frage des Verhältnisses der Philosophie zur Revolution. (Übers. von Sinaida Jachnin.) Wien—Berlin (1922), Verl. für Literatur und Politik. 256 l. — 21 cm. (Marxistische Bibliothek. Werke des Marxismus Leninismus 15.)⁵⁹
15. MAUPASSANT, Guy: Két barát. — Deux amis. Ford.: Trócsányi Zoltán. Bp. 1920, Lantos k., Hungária ny. 29, [3] l. — 17 cm. (Kétnyelvű klasszikus könyvtár 16.)⁶⁰
16. MARTHOLD, Jules de: Le jargon de François Villon. Paris, Chamuel, 1895. In. 8°, 141 p.⁶¹
17. MARX, Karl: Der historische Materialismus. Die Frühschriften. Hrsg. v. S[iegfr.] Landsuut u. J[ak]. P[et]. Mayer (Bd. 1: unt)itw. v. F[rdr.] Salomon. 2 Bde.) L.: Kröner (1932). XLI, 414, VIII, 638 S., 2 Taf. kl. 8° = Kröners Taschenausg. 91—92.⁶²
18. MUNKÁCSI Bernát:

I. Vogul népköltési gyűjtemény. 1. kötet. Regék és énekek a világ teremtéséről. Vogul szövegek és fordításaik tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. Bevezetésül a vogulok népköltése s ősi hitvilága. Saját gyűjtése s Reguly Antal hagyatéka alapján közléteszi — Bp. 1892—1902, M. T. A. k., Franklin ny. CDIV, 291 l.

II./1. Vogul népköltési gyűjtemény. 2. kötet. Első rész. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Bevezetés. A vogul nép ősi hitvilága: Bálványistenségek. A természeti jelenségek mythikai alakjai. Regebéli állatok és növények. A samán istenídőzés és bűbájoság. Áldozat és imádság. Vogul—osztják hősköltészet hőselet. Írta — Bp. 1910—1921. 0756 l.

II./2. Vogul népköltési gyűjtemény. 2. kötet, 2. rész. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Vogul szövegek és fordításaik. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Szómutató. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján közléteszi — Bp. 1892—1921. 772 l.

⁵⁷ József Attila írja Szántó Juditnak, 1931. április 13-án: „...Nagy elhatározással rendeltem egy csomó könyvet: Luppolt: L. und die Philosophie; L.: Materialismus und empiriokriticismus; Thalheimer: Einführung in den dialektischen Materialismus s még egy néhányat. Most hát elsősorban tanulok és megkezdett könyvemhez való jegyzeteimet szaporítottam.” — PIM JA lev. 447. Közli még PATYI Sándor: József Attila leveleiből. ItK 1955. 222. A közölt levélrészlet és az 1934. május 1-én írt level a legfontosabb dokumentumok József Attila marxista könyveiről. Vö.: 59. számú jegyzet.

⁵⁸ Szántó Judit szerint a könyvet valójában József Attila rendezte sajtó alá. (Emlékeimből, Ekk. 349.) Feltehető, hogy saját példánya is volt belőle. Bóka László írja, hogy József Attila felolvastott és megmagyarázott néhány sort a *Virágos szerelemből*; igaz a saját (Bóka l) példányából... (BÓKA László: József Attila. Essay és vallomás. Bp. 1947. 86—87.)

⁵⁹ A könyv beszerzéséről L. az 57. számú jegyzetet. Többek között a „piros kötésű Luppolt-t” is említi József Attila Hódmezővásárhelyről Judithoz címzett levelében: „1934. május 1.

Drága Judit! Etussal küldtem neked egy szép vörös fakulacsot. Menj el érte, akármelyik délelőtt tízig. Hollán utca 14-ben lakik, nem a Jolanéknál. És vidd el neki, légy szíves, néhány Marx-könyvemet, a Hegel-lel együtt. Otthon van-e már a Historische Materialismus? A piros kötésű Luppolt is kérem...” A leveleket közli NÉMETH Andor: József Attila és kora. (— A szélén behajtv. 486.) József Etelka szóbeli közlése szerint Judit később sem adta át az említett könyveket. A Luppolt-kötet és József Attila Marx-könyvei azonosítását korábban — a közölt levél alapján — megkísérelte Szabolcsi Miklós. L. SZABOLCSI Miklós: A verselenzés kérdéseiről. (József Attila: Eszmélet.) Bp. 1968. 64—65.

⁶⁰ L. az 50. sz. jegyzetet.

⁶¹ In.: Catalogue General des Livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Paris 1971. Tome CCX, 794. p. A könyvet József Attila Párizsban vette, egyik levele szerint:

„Nem akarsz francia könyveket? A bolti árnál olcsóbban tudnék beszerezni. Egyenlőre, ha más nem érdekel elküldhetem a következőt: Le jargon de François Villon. Igen kedves és szórakoztató olvasmány. Pl. megtudhatod belőle, hogy az V. balladában az 'emboureaux' szó roupieux, carieux, marieux s a VII.-ben joyeux, dieux, mieux etc. rímel, tehát minden valószínűség szerint Villon az emboureaux-t emboureauxnek ejtette ki, természetesen kortársainak egy részével együtt. Különbözik magának Villonnak a könyvét is elküldhetem, a legnagyobb költők egyike, s hogy nemigen olvassák, az csak hihetetlenül köznapian primitív stílusával magyarázható.”

(József Attila — József Jolán, Párizs, 1927. ápr. 5. PIM — JA 894. és JÓZSEF Jolán: i. m. 206.) A Múzeumban őrzött eredeti kézirat szövegét közlöm; József Jolán könyvében ezt is „szépitette”.

⁶² In.: Deutsches Bücherverzeichnis. Bd. 18. 1931—1935. L—Z. Lpz. 1937. 214. Többek között ezt a könyvet is kérte József Attila Judittól, 1934. május 1-én (l. 61. jegyzet). Németh Andor szerint e könyvet József Attila állandóan használta: „Mindig vele volt Marx Károly fiatalkori műveinek második köteté is, a Kröner-féle zsebkönyvben. Ebben volt a Feuerbach-tanulmány és A szent család, Marxnak az a két műve, amelyre József Attila vitáiban a leggyakrabban hivatkozott. Azért is hozdotta a könyvet magával, hogy fegyverül használja annak bizonyítására, hogy amit állít, az Marxban is benne van.” (NÉMETH Andor: i. m. 487.) A Historische Materialismus jelenleg az egyetlen bizonyítható Marx-kötet, József Attila könyvtárából. A költő maga írja idézett levelében, hogy több — „néhány” — Marx-könyve volt. A levél dátumát figyelembe véve meg lehetett neki a *A tőke* német nyelvű kiadása (ugyancsak a Kröner-féle zsebkönyvben: 64—65. köt., 1929) vagy a Bécsben 1921-ben megjelent Guth Antal-féle fordítás. A Mentor kiadó 1934 ősze és 1937 tele között négy részben kiadott Kapital-fordítását is megszerezhetette... L. még az V./22. címlírást.

III. Vogul népköltési gyűjtemény 3. kötet. Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján közzéteszi — Bp. 1893, 537 [2] l.

IV. Vogul népköltési gyűjtemény 4. kötet. Életképek. Sorsénekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján közzéteszi — Bp. 1896. 440 l.⁶³

19. NAGY Lajos: Három magyar város. Bp. 1933, Kosmos k., Radó ny. 70, [2] l. — 19 cm. Fűzve. — JE⁶⁴
20. PAULER Ákos: Bevezetés a filozófiába. Bp. 1920, Pantheon k., Globus ny. XV, 319 l. — 17 cm. (A Pantheon ismerettára.) — OSzK 215.681⁶⁵
21. PILLAT, Ion — PERPESCIUS: Antológia Poetilor de Azi. 1—2 Vol. [III.] Jancu Marcel. [H. n.] (1925—1928), Ed Cartea Romanească 270; 342 l. — 21 cm. — PIM B. 4900/1—2 (József Attila könyvtárából.)⁶⁶
22. Pintér Ferenc: Ostromlóják a várost. [Versek.] Bp. 1924, Szerző k., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT. ny. 45 [3] l. — 27 cm.⁶⁷
23. PLOETZ, [Karl] Károly: Syllabaire français. Bevezetés a francia nyelvbe. Fokként haladó tanmód Átd. Varga Bálint. 9. jav. és bőv. kiad. Bp. 1922, Lampel k., Franklin ny. 144 l. — 20 cm. Az 1903. évi 9. kiad. változatlan lenyomata.⁶⁸

⁶³ A „Medveénekek” megletéről SZÁNTÓ Judit: I. 55. jegyzet. Részletesebb beszámolót kapunk Fűs Józseftől, aki egy Korong utcai látogatásról tudósít. A lakásban éppen takarítás volt. „Attila óvatosan az újságpapírok kis szigetein lépkedve sorra leszedegette könyveit, és ámulattal láttam, hogy a vogul medveénekek mind a hat kötete sötétkék bőrkötésbe kötve polca homlokán sorakozik, büszkén és kiáltón, mint egyik legbecesebb olvasmánya. Én, a filozopter, ezekben a kötetekben nyelvészeti anyagot láttam, cédulázni való anyagot, magyar szavak ősi eredeteire vezető nyelvészeti nyersanyagot — ő azonban azt, amit kellett és illet: költészetet.” (FÜSI József: *Adósság*. Ekk., 443.) A Magyar Nyelvtudományi Intézetben készítettem a Vogul népköltési gyűjtemény címfelvetelét. Az 1. kötet bevezetése és a tényleges szöveg valószínűleg két kötetben volt meg József Attilának. Ezért emlékezik Fűsi hat kötetre.

⁶⁴ József Etelka szerint a könyv József Attila tulajdona volt. A kötetben található Nagy Lajos „Hogy miből és hogyan élnek az írók?” kezdetű 3 sima íralkalpra ceruzával írott és aláírt kézírata — bizonyára körkérésre adott válasz.

⁶⁵ József Attila Andrásy úti lakásáról írja Németh Andor: „Most az Andrásy úton lakik Attila, közel az Operához, impozáns homlokzatú, de lelketlen, rideg bérkasznárnyában, kispolgári lakás konyhából nyíló cselédszobájában. Itt tölti nappalait és éjszakáit, árván, egyedül, beletemetkezve könyveibe. Rengeteget olvas filozófiát és esztétikai műveket, Pauler Ákos *Bevezetését a filozófiába*, Croce műveit, Max Weber és Bergson s a *Katevald-t* Vikár Béla fordításában.” N. A.: József Attila és kora. (A szélén behajtva, 447.)

⁶⁶ Az antológiát valószínűleg Moise Balta, a budapesti román követség sajtóattaséja adta József Attilának, a harmincas évek elején. A kritikai kiadás szerint: „Moise Baltának és munkatársainak egyik forrása a Pillat-Perpescius-féle antológia volt, melynek egy példánya József Attila könyvtárában is megvolt. A megmaradt példányon több kéz jegyzetei, jelölése és néhány helyen a költő rímkeplet jelölése is látható.” ÖM. IV. 208. skk.

⁶⁷ A kötet történetét meglehetősen pontosan nyomonkövethetjük, bár éppen József Attila saját példánya lappang vagy elveszett.

Hont Ferenc írja, hogy 1924 nyarán többnyire a budapesti Eskü téri kávéházban tanyázott, József Attilával és társaságával, az irodalom forradalmisításának híveivel. „Pintér Ferencre és Bányai Kornélra, a költőkre, Márer Györgyre, az újságíróra, Hevesy Ivánra, az esztétikusra, Bor Pálra, a szobrászra emlékszem ebből a társaságból. Attila Pintérrel és Márerrel tartott szorosabb kapcsolatot.” (HONT Ferenc: Szeged — Budapest — Párizs. Ekk., 110.) A „szorosabb kapcsolat” dokumentumaként Pintér október első napjaiban megküldte kötetét a már Szegeden tartózkodó költőnek:

„Pintér könyvét megkaptam — írja Jolánnak —, köszönöm néki: nem tudom a címét. Azt hiszem, a szomjasok fészke fölül elköltözték még a nyáron.” (József Attila — József Jolánnak. Szeged, 1924. okt. 10. — PIM — JA. 412.)

(Zárójelben: a „kassások” verselést, mely 1924—25-ben jellemezte József Attila verseit, valószínűleg Pintér Ferencről tanulta el a fiatal költő. Mindkettejük verseit 1924-ben kezdte közölni a Magyar Írás; Pintér Ferencét néhány hónappal korábban.)

József Etelka birtokában van Pintér Ferenc verseskötetének két példánya, a költő nővéreinek szóló ajánlással:

a) Dedikáció a címlapon, fekete tintával: „Attila nénjének, nem Attila miatt, hanem egyes egyedül személyes jó és szép emberségéért. Bpest, 1924. X. 15. Pintér Ferenc”

b) Ded. uo.: „Etusnak, aki mindenkinéked gondját viseli Szeretettel Bpest, 1924. X. 15. Pintér Ferenc”

Négy nappal a nővéreinek szóló dedikáció után lett egyetemi polgár Szegeden József Attila — a PIM-ban őrzött indexe szerint. A beiratkozás meglehetősen gondot okozhatott a családnak, mert „... beiratási díját odaajándékozta Pesten nyomorgó barátjának, Pintér Ferencnek.” (JÓZSEF Jolán: i. m. 168.)

A következő híradás ismét a költőtől származik. Kedvesen meghívhatja magát az egyetemi szünet idejére Galamb Ödönkéhez. A Szegeden 1924. október 30-án kelt levélben így lelkesedik: „Viszek magammal egy nagyszerű, szenzációs, szeniális verseskötetet is. Azaz, hogy többet viszek. Pintér Ferenc: Ostromlóják a várost. 1924.”

A négynapos szünetre meg is érkezett Attila, írja Galamb Ödön. „Pintér Ferenc kötetét magával hozta Makóra. Emlékszem még most is, milyen lelkesen szavalta a kötet címversét, az ostromlott város riadalmának leírását s végső sorait:

S az ellenség?
Nem volt sehol.”

(GALAMB Ödön: Makói évek. 56—57.)

Az idézett két sor helyesen: „ELLENSÉG?
Nem volt sehol.”

„Ebből a könyvből tanult franciául József Attila a szegedi egyetemen. Jolánnak írja:

24. [SZÉLL] SZABADJAI István—[HONT] HOMÁLYOS Ferenc: Indulunk... — versei. Szeged 1922, [Szerzők ki.], Schwarcz ny. 58 l. — 17 cm. — OSzK 290.132⁶⁹
25. THALHEIMER, August: Einführung in der dialektischen Materialismus. (Die moderne Welt anschauung.) Vortr. (Vom Verf. autor. Ausg.) Berlin, Verlag f. Literatur und Politik (1928). (191 S.) 8° = Marxistische Bibliothek. Bd. 14.⁷⁰
26. VILLON, François: Oeuvres. Éd. critique avec notices et glossaire par Louis Thuasne. Paris 1923, Picard, VIII, 300 l. — 20 cm. — OSzK 209.845⁷¹

V. JÓZSEF ATTILÁÉNAK MONDOTT KÖNYVEK
A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN⁷²

1. ADY Endre: A halottak élén. [Versek.] 2. kiad. Bp. 1919, Pallas. 200 l. — 21 cm. — PIM B. 652
(József Attila könyvtárából.)⁷³
2. ADY Endre: A magunk szerelme. Versek. Bp. 1913, Nyugat. 120 l. — 21 cm. — PIM B. 653
(József Attila könyvtárából.)
3. ADY Endre: A menekülő élet. [Versek.] Bp. 1912, Nyugat k.—ny. 141 [3] l. — 22 cm. PIM B. 4.890⁷⁴
(József Attila könyvtárából.)
4. BAUDELAIRE, Charles: Romlás virágai. [Versek.] Ford.: Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád. [Bp.] [1923], Genius k., ny. n. XIII, [1], 240 l. — 19 cm. — PIM B. 4.914
(Nagy írók — nagy írók 2. sorozat 6.)
(József Attila könyvtárából.)
5. BERDE Mária: Versek. Bp. [1912], Athenaeum k., Uránia ny. 36 [4] l. — 19 cm. — B. 11.583
(Modern Könyvtár 187—188.)⁷⁵

„Vettem egy csomó francia könyvet, szótárt is. A Plöetz (így!) féle Syllabaire Français-ből tanulok. Már olvasni egész jól, ezenkívül 20 gyakorlatot tudok. Elég gyorsan ment.”

(József Attila — József Jolánnak. Szeged, 1924. okt. 10.)

Közismert, hogy néhány évvel később Párizsban elkezdte a nagy szótárt tanulni József Attila. Az 1925—26-os év teléről írva Tettamanti Béla megemlíti, hogy a költőnek állandóan a hóna alatt volt az *Ollendorff*-féle francia nyelvkönyv. (TETTAMANTI Béla: Emlékezés József Attilára. Ekk. 52.)

⁶⁹ Az OSzK címléírását idézem, javítva. Szabadjai István = Széll István, Homályos Ferenc = Hont Ferenc. Hont Ferenc írja, hogy első verseskötetét „Kemény kézszerítással” ajánlotta József Attilának. József Attila nem sokkal később hasonló szavakkal dedikálta Hontnak a Szépség koldusát. (HONT Ferenc: i. m. 105.)

⁷⁰ In.: Deutsches Bücherverzeichnis. Bd. 14. 1926—1930. P—Z. Lpz. 1922. 1057. p. A könyv meglétééről L. 57. számú jegyzet.

⁷¹ József Attila nővéréhez írt levelét (Párizs, 1927. ápr. 5.) l. a 61. jegyzetben.

A levélrészletből kiderül, hogy József Attilának volt Villon-kötete. 1931-ben szemérem elleni vétségért perbe fogták, a Döntés a tőket, ne siránkozz c. kötetében közölt Villon-fordítás miatt. Müller Lajos, aki részt vett a tárgyaláson, emlékszik, hogy József Attila vitába szállt Träger Ernő királyi ügyészsel. „A tárgyalás szünetében példátlan eset történt. Az ügyész a folyosón felkereste József Attilát, és formális irodalmi vita alakult ki közöttük. Attila eredeti francia Villon-kötetet szedett elő táskájából (rejtély, hogy jutott hozzá) és meggyőzően érvelt.” (MÜLLER Lajos: i. m. 286.)

Valószínűleg az 1923-ban kiadott kritikai kiadást vitte magával József Attila a tárgyalásra, de lehet, hogy a *Le jargon de François Villon* is vele volt...

⁷² Ezek a könyvek Szántó Judit révén kerültek a Múzeumba, az ötvenes évek elején. Maga, illetve hozzátartozói adták el csekély áron e könyveket; melyek között máig feldolgozatlan is akad. Ennek oka Szántó Judit korai halálában keresendő s abban, hogy feldolgozatlanul is állandóan szerepeltek a különböző József Attila-kiállításokon. Kár, hogy Szántó Judit vagy József Jolán nem írtak tanulmányt József Attila könyveiről; az írásaikban található elszórt utalásokat hasznosítottam. Az e csoportba tartozó könyvek zöme minden bizonnyal a költő könyvtárának része volt, de akadnak kevésbé hiteles darabok is. Ez indokolja elkülönítésüket. A feldolgozott könyvek „József Attila könyvtárából” — jelöléssel fordulnak elő a Múzeum könyvtárának katalógusában.

⁷³ Ady kötetét valószínűleg 1921 őszén kapott József Attila.

„Nagyon köszönöm Adyt — már adybb vagyok Adinál” [így!] — írja Makóról Jolánnak, 1921. okt. 23-án. December 2-án írt levele már részletesebb:

„Apropos, tegnapelőtt írtam egy verset, ez a legutóbbi — egyik tanár, aki különben igen művelt és mégis szerény ember azt mondta rá, hogy ebből az egy versemből látja először azt a szellemet, amely érvényesülni fog. S erre föl adott három kötet Adyt, ezek: »A magunk szerelme«, »Új versek« s »A halottak élén«.

Majd otthon őket mind át tanulmányozzuk — az enyémet! — jó? Karácsonyra csakis Adyt kérek!” (PATYI Sándor: i. m. 209. és PIM JA. 198)

Az említett tanár, Galamb Ödön, maga is beszámol az Ady-kötetekről:

„Versesköteteket szerettem számára. Petőfit, Aranyt, a régieket eléggé ismertem már. Ekkoriban vettem meg Ady verseinek valamely olcsó kiadását. Egyenként adtam neki a köteteket s beszélünk arról, amit olvasott. Makón akkor még az Ady-versek sokak előtt tiltott gyümölcsök voltak, az iskolában nemigen emlegették őket, de mit lehetett adni az ifjú költőnek az Ady utáni korszakban, ha ez az ifjú költő tanulni és haladni akart?” (GALAMB Ödön: i. m. 14.)

⁷⁴ Fekete félbőr kötés. A kötetstábla és az eredeti hátsó borító közötti lapon ceruzabejegyzés: „J. A. saját tulajdona.” [Szántó Judit írása?]

Az 57. lapon A *Patyolát üzenete* című vers „kipipálva”.

⁷⁵ 1921 őszén József Attila néhány *Modern könyvtár*-kötetet kapott (valószínűleg: kölcsön) Saitos Gyulától, a *Makói Friss Újság* szerkesztőjétől. Negyven évvel később így ír erről Saitos Gyula:

- Koll. 2.
(József Attila könyvtárából.)
6. BERKELEY [George]: I. Három párbeszéd Hylas és Philonous közt., II. Értekezés a látásnak egy új elméletéről. Ford., életrajz, jegyz.: Dienes Valéria. Bp. 1909, Franklin k.—ny. 234 [2] l. — 22 cm. — PIM C. 3.842
(Filozófiai írók tára 21.)
(József Attila könyvtárából.)
7. BURNS, Robert Költeményei. Ford.: Lévai József. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Bp. 1892, Franklin k.—ny. 558 l., — 1 t. — 18 cm. — A. 2.802
(József Attila könyvtárából.)
8. CARDUCCI, Giuse költeményei. Ford., (bev.): Zoltán Vilmos. 2. kiad. Bp. [1910], Athenaeum k.—ny. 30, (2) l. — 19 cm. — B. 11.583
(Modern Könyvtár 14. Idegen költők 1.)⁷⁶
Koll. 5.
(József Attila könyvtárából.)
9. COPPÉE, François: Le pater. Drame. Paris [é. n.] Lemerre ed. [4], II, 30 l. — 19 cm. — B. 11.584
Koll. 2.
(József Attila könyvtárából.)
10. FRAKNÓI Vilmos: Egy pápai követ [Hunyadi] Mátyás udvaránál. (1488—1490.) Bp. 1901, Franklin k.—ny. 119 l. — 15 cm. — A. 2.807
Koll. 3.
(József Attila könyvtárából.)
11. Francia költők. [Antológia.] Ford.: Petőfi Sándor, Gyulai Pál stb. Bev.: Hankiss János. [Bp.] é. n., Franklin k.—ny. (1), X, (1), 226 l. — 18 cm. — A. 2.806
(Élő könyvek 2. Külföldi klasszikusok 38.)
(József Attila könyvtárából.)
12. Griechisch — Deutsch. Von W. Ganzenmüller. 1—20 Tausend Lpz. (é.n.), Schmidt—Günther 706 [8] l. — 4,8 cm. — PIM, jelzet nélkül.
(Liliput Wörterbuch.)⁷⁷
13. HUGO, Victor: Les chansons des rues et des bois. Paris [é.n.] Maison Quantin. [4], 291, [1] l. — 19 cm. B. 11.584
(Oeuvres completes de Victor Hugo.)
Koll. 1.
(József Attila könyvtárából.)
14. HUGO, Victor: Les Chatiments. L'année Terrible. Paris [1925], Flammarion ed. [2], 442 l. — 18 cm.
(Oeuvres de Victor Hugo.)⁷⁸
15. IPOLYI Arnold Népmese gyűjteménye. Szerk.: Kálmány Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Bp. 1914, Athenaeum k.—ny. XXXII, 532 l. — 18 cm. — A. 2.805
(Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam 13.)
(József Attila könyvtárából.)
16. KATAJEV, Valentin: A sikkasztók. Regény. Ford.: Sárközi György. Bp. (1929), Athenaeum k.—ny. 271, [1] l. — 16 cm. — A 2.811
(Athenaeum könyvtár 1. évf. 3. sz.)
(József Attila könyvtárából.)
17. KAUTSKY Károly: A kereszténység eredete. Történelmi tanulmány. Ford.: Rab Pál. 2. kiad. Bp. 1922, Népszava k., Világosság ny. 383 l. — 20 cm. — PIM B. 4.899
(József Attila könyvtárából.)⁷⁹
18. KOSZTOLÁNYI Dezső: Őszi koncert. — Kártya. [Versek.] Bp. 1911, Politzer k., Uránia ny. 29, [3] l. — 19 cm. — B. 11.583

„Az 1910-es évek leghaladóbb szellemű kiadói vállalkozásában, a Gömöri [Jenő Tamás] szerkesztette *Modern könyvtár* sorozatban megjelent új költők verselt szedtem össze számára. Kosztolányi: A szegény kisgyermek panasza, Őszi koncert, A kártya versiklusa. Peterdi Andor: A sátor alatt; Kemény Simon: Az elátkozott költő [S. Gy. téved. Ilyen címen — Az átkozott költő — Somlyó Zoltánnak jelent meg kötete. = T. J.]; Lesznai Anna: Új versek, a külföldiek közül Carducci versei voltak többek között ebben a gyűjteményben, amelyet egy vaskos kötetbe kötve adtam oda Attilának.” (SAITOS Gyula: József Attila Makón. Bp. 1964. 59.)

⁷⁶ L. az előző jegyzetet.

⁷⁷ Szántó Judit hagyatékából. Feldolgozatlan. A PIM József Attila kiállításán látható.

⁷⁸ L. az 52. számú jegyzetet.

⁷⁹ Legalább egy Kautsky-kötet meg kellett legyen a költőnek. *Katona József* József Attila-nekrológiájában olvassuk, hogy a költő „... kicsiny manzárdszobájában egyszer igazán kitarta magát e sorok írójának. (...) Később, évek múltán is, úgy éreztem, hogy mennyi mindent nem mondtam el neki, milyen szimbólumává vált a ma is nálam levő *Kautsky*-kötet beszélgetésünknek, pedig talán lett volna mit mondani.” (KATONA Jenő: Egy költő halálára. Korunk Szava, 1937. dec. 15. 731 skk.) Vö.: 55. jegyzet.

- (Modern könyvtár 54. Magyar költők 3.)
Koll. 3.
(József Attila könyvtárából.)⁸⁰
19. KOSZTOLÁNYI Dezső: A szegény kisgyermek panaszai. 3. kiad. (Előszó: Gömöri Jenő [Tamás].) Bp. [1910], Athenaeum k., Uránia ny. 32 l. — 17 cm. — B. 11.583
(Modern könyvtár 3. Magyar költők 1.)
Koll. 1.
(József Attila könyvtárából.)
20. LENIN, [Vladimir Il'ics]: Állam és Forradalom. Ford.: Rudas László. Bp. 1919, A Komm. Mo. Pártjának kiad., Vörös Újság ny. 111, [1] l. — 21 cm. — PIM, jelzet nélkül.⁸¹
21. LESSING, G[otthold] E[phraim]: Laokoon, vagy a festészet és költészet hatáiról... Futólagos fejtegetésekkel az ókori művészet történetének egyes pontjaihoz. 2. kiad. Ford., bev.: Braun Zsigmond. Bp. 1900, Franklin k.—ny. 280 l. — 15 cm. — A. 2.807
Koll. 1.
(József Attila könyvtárából.)⁸²
22. MARX, Karl: Le Capital. Critique de l'économie politique. Livre II, III/1—2. Paris 1900—1902, V. Giard-E. Brière ed. 591; 521; 496 l. — 23 cm. — PIM C. 1970/1—3
(Bibl. Soc. Internat. 5.)
(József Attila könyvtárából.)⁸³
23. MOLIÈRE Remekai. 2. köt. (A tudós nők. Kénytelen házasság. A mizantróp. Tartuffe.) (Ford.: Gábor Andor, Hevesi Sándor, Telekes Béla.) Bev.: Haraszti Gyula. Bp. (1908), Lampel k., Wodianer ny. 361 l., — 12 t. — 18 cm. — PIM A. 333
(Remekírók képes könyvtára.)
(József Attila könyvtárából.)
24. RAPAPORT Samu: Alvás, aluszékonyosság, álmatlanság. Biológiai és pszichoanalitikai tanulmány. Bp. 1936, Szathmáryné Bánó Vilma k., Fővárosi ny. 143, [1] l. — 25 cm. — PIM, jelzet nélkül.⁸⁴
25. RAPAPORT Samu: Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány. Bp. 1931, A Lélekkutatás k., Buschmann ny. 93 l. — 24 cm. — PIM, feldolgozatlan.⁸⁵
26. REINITZ Béla: Dalok Ady Endre verseire. (Új dalsorozat.) 2. kiad. Bp. [1911], Athenaeum k.—ny. IV, [4], 33 l. — 19 cm. PIM B. 11.583
(Modern könyvtár 31—33.)
Koll. 6.
(József Attila könyvtárából.)⁸⁶
27. RÓZSA Miklós: A magyar impresszionista festészet. Bp. 1914, Pallas k.—ny. [9], 299 l. — 22 cm. — PIM C. 1.974
(József Attila könyvtárából.)⁸⁷
28. SIMONYI Zsigmond: A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. Bp. 1913, MTA k., Franklin ny. 194, [1] l. — 23 cm. — PIM C. 1.973
(József Attila könyvtárából.)
29. SIMONYI Zsigmond: A magyar nyelv. 1—2. köt. Bp. 1889, MTA k., Athenaeum ny. — 2 db — 19 cm. — PIM B. 11.572/1—2
(József Attila könyvtárából.)⁸⁸

⁸⁰ L. a 75. számú jegyzetet. Ugyanez vonatkozik a következő címléírásra is.

⁸¹ Feldolgozatlan. A PIM József Attila-kiállításán látható. A kötetről így ír Szabolcsi Miklós: „A Múzeumban őriznek egy *Allam és forradalom*-példányt, 1919-es Tanácsköztársasági kiadásút, amely József Attila tulajdonja volt s amely haláláig könyvtárának egyik féltve-rajtva dugdosott kincsét alkotta. Ez a példány — a családi emlékezet szerint — a Tanácsköztársaság idején került hozzá, mindenesetre csak április közepe után, mert a könyv csak akkor jelent meg.” (SZABOLCSI Miklós: I. m. 163.) Szabolcsi Miklós József Jolán: *A város peremén* című könyvéből veszi adatát (Bp. é. n. Athenaeum 116. kk.). József Jolán regényes történetet kerélt a könyv megszerzése köré. Állítólag 1919. március 21-én kapta Attila, egy munkástól. A dátumot Szabolcsi megcáfolta; a Lenin-kötet megszerzése nem elképzelhetetlen, hisz a különböző broszúrákat 1919-ben minden utcasarkon árulták. (Lengyel József írja saját füzetéről — *Általános munkakényszer és proletárfegyelm* —, hogy minden utcai árusnál kapható volt... — *Visegrádi ucca*. Történelmi riport. Moszkva, é. ny. n. 160.) József Attila bizonyítható Lenin-kötetéről L. a IV./12. címléírást és az 57. számú jegyzetet.

⁸² Ismeretlen eredetű gratulációs aláhúzásokkal.

⁸³ Vö.: IV./17. címléírás és 62. számú jegyzet.

⁸⁴ Feldolgozatlan. A PIM József Attila kiállításán látható. Vö.: 85. számú jegyzettel.

⁸⁵ József Attila első analitikusa, Dr. Rapaport Samu könyvét, honorárium helyett átstilizálta. Erről részletesen: ÖM. IV. 292—293. l.

⁸⁶ L. a 75. számú jegyzetet.

⁸⁷ Az utolsó — számozatlan — oldalon Szántó Judit [?] bejegyzése: József Attila sajátja.

⁸⁸ Az első kötet címlapot megelőző lapja rongált; valószínűleg egy ajánlás van belőle kivakarva. A második kötetben Dr. Varró István ex librise, mellette Szántó Judit [?] ceruzafára: „József Attila dr. Varró Zoltántól kapta.”

30. SOMLYÓ Zoltán: Az átkozott költő. Megbeszélések az Istennel. [Versek] 2. kiad. Bp. [1911], Athenaeum k., (Uránia ny.) 47 (1) l. — 19 cm. — B. 11.583
(Modern könyvtár 65. Magyar költők 4.)
Koll. 4.
(József Attila könyvtárából.)⁹⁰
31. SZABÓ Lőrinc Válogatott versei. [Debrecen] 1934, Nagy Károly és Tsai k.—ny. 96 l. — 21 cm. — PIM, feldolgozatlan.
(Új írók 8.)
32. SZEKFŰ Gyula: Három nemzedék. 2. kiad. Bp. 1922, Élet k.—ny. 520 l. — 20 cm. — PIM B. 11.581
(József Attila könyvtárából.)
33. SZENDREY Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. Szerk.: — — Kodály Zoltán közreműködésével. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Bp. 1924, Athenaeum k.—ny. XV. 288, [3], XX—XXXII., XIV—XXVI l. — 18 cm. — PIM A. 2.804
(Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam 14.)
(József Attila könyvtárából.)
34. SZILÁGYI Sándor: Történeti rajzok. Bp. 1880, Franklin k.—ny. 247, [1] l. — 15 cm. — PIM A. 2.807
Koll. 2.
(József Attila könyvtárából.)
35. TURGENYEV, [Ivan Szergejevics]: Tavasz hullámok. — Első szerelem. [Kisregény, elbeszélés.] Ford.: Kiss Dezső. Bev.: Trócsányi Zoltán. [Bp. 1931], Franklin k.—ny. XXII, [1], 248 l., — 1 t. — 19 cm. — PIM B. 11.582
36. VALÉRY, Paul: Eupalinos ou l'architecte. — L'ame et la danse. Paris (1924), Gallimard Ed. 221 l. — 16 cm. — PIM A. 2.803
37. VÁMBÉRY Ruzssem: Az élő múlt. Politikai téveszmék — társadalmi babonák. (Bp.) (1931), Pantheon k., Főv. ny. 435, [1] l. — 21 cm.
(József Attila könyvtárából.)⁹¹
38. VERES Péter: Az Alföld parasztsága. Bp. 1936, Oravetz k., Kecskeméti ny. 87 l. — 19 cm. — PIM B. 4.907
(Új magyar könyvtár 1.)
(József Attila könyvtárából.)
39. VERHAEREN, Émile: Poèmes. (1. serie) 22. éd. Paris 1927, Mercure de France Ed. 236, [2] l. — 19 cm. — PIM B. 5.412
(József Attila könyvtárából.)⁹¹
40. VERHAEREN, Émile: Poèmes. (3. serie) 17. éd. Paris 1922, Mercure de France Éd. 205 l. — 22 cm. — PIM B. 4.906

* * *

FÜGGELÉK

I. A bizonyítottan tekinthető könyvek rövidített címlírása

1. Andrejew, Lenoid: A hét akasztott — 1915
2. Aszlányi Károly: Pénz a láthatáron — 1929
3. Babits Mihály: Az istenek hálnak, az ember él — 1929
4. Babits Mihály: Verseny a esztendőkkal! — 1933
5. Bacsfányi János Költeményei — 1913
6. Balassa Bálint Minden munkái — 1923
7. Beer, Max: A szocializmus és a társadalmi harcok története — 1922
8. Békeffy Gábor: A semmiből indulok — 1936
9. Berzsenyi Dániel Költeményei — 1892
10. Brichta Cézár: Egyszerű énekek — 1927
11. Csokonai Vitéz Mihály Összes művei — 1922
12. Devecseri Gábor és Karinthy Gábor Versei — 1932
13. Devecseri Gábor: A mulatságos tenger — 1936
14. Diósszilágyi Sámuel: Móra Ferenc a „tiszteletbeli makai” — 1935
15. Dóczy Jenő: Arany János. Életképek — 1929

⁹⁰ L. a 75. számú jegyzetet.

⁹¹ Az utolsó — számozatlan — oldalon Szántó Judit (?) bejegyzése: „József Attila sajátja.” Ismeretlen személytől származó piros és fekete ceruzás jelölések a margón: a VI. fejezetben (A vallás mint az erkölcs óra): 168—171, 177, 179, 181, 182. l.; a VII. fejezetben (Fajelmélet): 186, 206—208, 210—212, 216. l.

⁹² Vö.: I./15. címlírás és 26. számú jegyzet.

16. Eisler, Michael Josef: Unerlőste Welt — 1935
17. Erdélyi József: Az utolsó királyság — 1928
- 17a. Fábry Zoltán: Fegyver s vitéz ellen — 1937
18. Euripides: Phonikiai nők. — Medeia — 1911
19. Fejtő Ferenc: Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról — 1936
20. Fényes Samu: Jidli első változása — 1922
21. Fodor József: Utóhang — 1935
22. Forgács Antai: Fanyar idő — 1933
23. Forgács Antai: Hűvös magány — 1936
24. Forgács Antai: Időm törvénye szerint — 1938
25. France, Anatole: Az árnyak meséje — 1919
26. Gellért Oszkár: Testvérbánat csillaga — 1922
27. Gogoly, Nikoláj: Bulyba Tárász — 1926
28. Gorkij, Maxim: Gorgyjejev Foma — 1926
29. Hamvas H. Sándor: Budapest VII., Szövetség-ucca 17b — 1933
30. Hankiss J[ános]—Juhász G[éza]: Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine — 1930
31. Hatvany Bertalan: Ázsia lelke — 1935
32. Hevesi András: Párisi eső — 1936
33. Hevesi Sándor: Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések — 1919
34. Hodann, Max: Igazán a golya hozza a kisgyereket? — 1931
35. Horger Antal: A nyelvtudomány alapelemei — 1914
36. Hort Dezső: Új szocializmust! — 1935
37. Horváth János: Magyar versek könyve — 1937
38. Hugo, Victor: Les misérables — 1865
39. Ignotus Pál: Kosztolányi Dezső — 1936
40. Illyés Gyula: Ifjúság — 1933
41. Jankovich Ferenc: Barangoló — 1937
42. Jékely Zoltán: Éjszakák — 1936
43. Juhász Gyula: Ez az én vérem — 1919
44. Juhász Gyula: Hárfa — 1929
45. Juhász Gyula: Késő szüret — 1918
46. Kalevala, ford.: Vikár Béla — 1909
47. Kassák Lajos [Harmincöt] 35 verse — 1931
48. Kautsky, Károly: Marx gazdasági tanai — 1919
49. Kodolányi János: Sötétség — 1933
50. Komlós Aladár: A néma örült arca — 1931
51. Kosztolányi Dezső Összegyűjtött költeményei — 1935
52. Lenau Miklós: Szerelmes versek — 1918
53. Lenin: Materialismus und empiriokriticismus. — é.n.
54. Lesznai Anna: Virágos szerelem — 1932
55. Lőrincz Jenő: Vércző szárnyakkal — 1928
56. Luppól, I[van Kapitanovics]: Lenin und die Philosophie. — 1929
57. Marthold, de Jules: Le Jargon de François Villon — 1895
58. Marx, Karl: Der historische Materialismus — 1932
59. Maupassant, Guy: Két barát. — Deux amis — 1920
60. Mester Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszebeni országgyűlésen — 1936
61. Mécs László: Az ember és az árnyéka — 1930
62. Mihályi Ödön : Galambot várok — 1928
63. Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény — 1892—1921
- 63a. Nagy Lajos: Budapest nagykávéház — 1936
64. Nagy Lajos: Lecke — 1930
65. Nagy Lajos: Három magyar város — 1933
66. Nógrádi László: Kemény Zsigmond báró élete és írói működése — 1902
67. Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába — 1920
68. Perkátai László: Tékozló fiú — 1937
69. Pillat, Ion și Perpessicius: Antologie Poetilor de Azi — 1925—1928
70. Pintér Ferenc: Ostromolják a várost — 1924
71. Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete — 1928
72. Ploetz, Karl: Syllabaire française — 1922
73. Radnóti Miklós: Pogány köszöntő — 1930
74. Radnóti Miklós: Újmódi pásztorok éneke — 1931

75. Radnóti Miklós: Járkálj csak, halálraitétt — 1936
76. Remenyik Zsigmond: Büntudat — 1937
77. Remenyik Zsigmond: Téli gondok — 1937
78. Réti Ödön: Zorka — 1924
79. Rimbaud, Arthur Oeuvres. Vers et proses — 1924
80. Russel, Bertrand: Kína és a kínai probléma — 1932
81. Szabadjai István—Homályos Ferenc: Indulunk... — 1922
82. Szenes Erzs: Szerelmet és halált énekelek — 1936
83. Szilágyi, Francisko: Poemaro el Hungarlando — 1929
84. Szinnyi József: Magyar nyelvhasználat — 1927
85. Tamási Aron: Hajnali madár — 1929
86. Terescsényi György: Délibáb — 1928
87. Tersánszky Józsi Jenő: Kísérletek, ifjúság — 1918
88. Thalheimer, August: Einführung in der dialektischen Materialismus — 1928
89. Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete — 1933
90. Tolnai Vilmos: Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére — 1928
91. Totis Béla: Az ifjúság nemi problémái — 1931
92. Török Gyula: A zöldköves gyűrű — 1918
93. Vas István: Levél a szabadságról — 1935
94. Verhaeren, Emile Versei — 1917
- 94a. Vikár Béla: Magyarázatok a Kalevalához — 1935
- 94b. Vikár Béla: Nevető rímek — 1932
95. Villon, François: Oeuvres — 1923
96. Weöres Sándor: Hideg van — 1934
97. Whitman, Walt: Ének magamról — 1921
- 97b. Wundt, Wilhelm: Bevezetés a pszichológiába — 1921
98. Zajti Ferenc: A hun—magyar őstörténelem — 1928
99. Zelk Zoltán: Kifosztott táj — 1936
100. Zsolt Béla: Bellegarde — 1932

II. József Attila állítólagos könyvei

(Ezeket a könyveket az Országos Széchényi Könyvtárból kölcsönözte Szántó Judit, az ötvenes években. Azt állította, hogy ezek is megvoltak József Attilának. Tájékoztatóul közlöm a rövidített címléírást és zárójelben a raktári jelzetet.)

1. Arany János Munkái. 1. köt. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
2. Arany János: A nagyidai cigányok. Fáy D. fametsz. Bp. é. n. Franklin. (66.776)
3. Arany János Összes költői művei. 1—2. köt. Bp. (1932), Franklin. (45.002)
4. Arany János Toldi szerelme. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
5. Babits Mihály: Az istenek hálnak, az ember él. Bp. é. n. Athenaeum. (60.326)
6. Balassa Bálint Verseiből. — Zrínyi Miklós: A szigeti veszedelem. Bp. é. n. Franklin. (Élő-könyvek magy. klassz.) (11.320)
7. Balzac: Betti néni. 1—4. köt. Bp. é. n. Gutenberg. (B. Mesterművei) 2 db. (64.181)
8. Balzac: Az elhagyott asszony. Bp. é. n. Gutenberg. (B. Mesterművei) (64.181)
9. Balzac: Goriot apó. 2. Bp. é. n. Az Újság. (268.712)
10. Balzac: Igön fura kis istóriák... Pest 1918, Nyugat. (243.556)
11. Balzac: Kispolgárok. 1—2. köt. Bp. é. n. Gutenberg. (B. Mesterművei) 1 db. (64.181)
12. Balzac: A Nucingen-ház. Bp. é. n. (B. Mesterművei) (64.118)
13. Balzac: A parasztok. 3—4. köt. Bp. é. n. Gutenberg. (B. Mesterművei) (64.181)
14. Balzac: A toursi plébános. Bp. 1922, Népszava. (53.040)
15. Balzac: A történelem tükre mögött. 1—2. köt. Bp. é. n. Gutenberg. (B. Mesterművei) 1 db. (64.181)
16. Balzac: Vesztett illúziók. 1. Bp. 1922, Genius. (48.384)
17. Balzac: A vörös Kocsmá. 2. kiad. Bp. 1919, Népszava. (243.736)
18. Carco, Francis: Le roman de François Villon. Paris 1926, Plon. (203.903)
19. Csokonai Vitéz Mihály: Anthologia — költeményeiből. Gyoma. 1921, Kner. (15.688)
20. Csokonai Vitéz Mihály: Dorottyá. Bp. é. n. Franklin. (Iskolai és házi olvasmányok.) (53.449)
21. Csokonai Vitéz Mihály: Lilla. Békéscsaba. 1920, Tevan. (93.161)
22. Csokonai Vitéz Mihály: Munkái. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
23. Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek. 1—5. köt. Bp. é. n. Révai. 5 db. (60.424)

24. Dosztojevszkij: Az örök férj. — Netocska. Bp. é. n. Révai. (D. Ö. Munk.) (251.388)
25. Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása. Bp. 1932, Európa Könyvtár k. (10.635)
26. Engels: Hogyan alakítaná át Dühring Jenő úr az összes tudományokat? Bp. 1921, Népszava. (258.266)
27. Engels, Friedrich: Die Lage der arbeiten Klasse in England. Wien 1932, Verl. Lit. und Politik. (261.613)
28. Engels, Friedrich: Ludwig Feuerbach és a német klasszikus filozófia lezárulása. Wien 1922, Druck. Elbemühl. (260.004)
29. Engels (Friedrich) Frigyes: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Bp. 1935, Társadalom. (45.704)
30. Engels—Lenin: Militärpolitische Schriften. Bd. 1. Berlin 1930, Int. Arbeiter-Verl. (14.383)
31. Gergely Sándor: A Dózsa-féle parasztfordalom története. Bp. 1929, Krausz ny. (10.118/4)
32. A Kommunista Internacionále alapkövei. Wien 1925, Verl. Arbeiterbuchhandlung. (12.872)
33. Kossuth Lajos Műveiből. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
34. Kosztolányi Dezső: A bús férfi panasza. Bp. 1924, Genius. (52.479)
35. Kosztolányi Dezső: Kenyér és bor. Békéscsaba 1920, Tevan. (61.406)
36. Kosztolányi Dezső: Mák. 2. kiad. Békéscsaba 1920, Tevan. (189.910)
37. Kosztolányi Dezső: Meztelenül. Bp. é. n. Athenaeum. (195.668)
38. Kosztolányi Dezső: Négy fal között. 3. kiad. Békéscsaba é. n. Tevan. (189.407)
39. Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panasza. 6. kiad. Bp. 1923, Genius. (190.669)
40. Kriza János: Vadrózsák. 1. köt. Kolozsvár 1863, Stein. (170.505)
41. Lenin: Marx Károly. Berlin 1923, Verein. Int. Verl. (12.872)
42. Madách Imre Munkái. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.230)
43. Magyar néphalladák és románcok. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
44. Magyar népdalok. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
45. Marx, Karl: Der Bürgerkrieg in Frankreich. Moskau 1937, Verl. Ausl. Arb. in der UdSSR. (221.942)
46. Marx, Karl: Lehnarbeit und Kapital. Moskau—Leningrad 1934, Verl. Ausl. Arb. in der UdSSR. (221.654)
47. Marx, Karl: A tőke. 1—4. köt. Bp. 1934—1937, Mentor. (1. köt. 2 péld.) (11.471)
48. Marx—Engels: Briefwechsel. Berlin 1931, Marx—Engels-Verl. (M.—E. Gesamtausgabe 3. Abt. Bd. 4.) (30.214)
49. Marx—Engels: Religion ist das Opium des Volks. Zürich 1934, Ring. (261.043)
50. Marx—Engels: Über historischen Materialismus. Teil 1—2. Berlin 1930, Int. Arb-Verl. (30.600/1)
51. Marx—Engels Válogatott művei. 1—2. köt. Bp. 1905, k. n. (56.156)
52. Maupassant: Boule de suif. Paris 1926, Flammarion. (208.240)
53. Maupassant: Első hó. Bp. 1920, Lantos. (12.217)
54. Maupassant: Napsütésben. Bp. 1924, Ath. (267.175)
55. Maupassant: A Romdoli-lányok. Bp. 1922, Ath. (56.181)
56. Maupassant: Yvette. Bp. é. n. Ath. (M. Ö. M. 11.) (56.181)
57. Petőfi Sándor Munkái. 1. köt. Bp. é. n. Franklin. (Élő könyvek magy. klassz.) (11.320)
58. Rimbaud, Arthur: Versek. Debrecen 1930, Ady T. (83.930)
59. Romain, Jules: Az autóbuszok rohama. Bp. 1928, Krausz ny. (10.118/2)
60. Solochow, M.: A csendes Don. 1—2. köt. Bp. é. n. Epecha. 2 db. (13.304)
61. Szabó Ervin: A szocializmus. Bp. 1906, Népszava. (273.603)
62. Tamás Aladár: Szavalókórusok. Bp. 1928, Krausz ny. (10.118/1)
63. Tolsztoj, (Lev): Háború és béke. 1—11. köt. Bp. é. n. Gutenberg. 11 db. (60.041)
64. Tóth Árpád Összes versei. Sajtó alá rend.: Szabó L. Bp. é. n. Athenaeum. (162.310)
65. Tömörkény István: Jegenyék alatt. Bp. é. n. Franklin. (53.451)
66. Tömörkény István: Célszerű szegény emberek. Szeged. 1922, Délmagy. Hírl. ny. (196.040)
67. Villon, François: Oeuvres. Paris 1923, Picard. (209.845)
68. Villon: A szegény — balladája és a szép fegyverkovácsné panasza. Bp. 1931, Bisztrai. (131.533)
69. Vogul népköltési gyűjtemény. 3. köt. Medveénekek. Bp. 1893, M. T. A. (17.567)